

**KÜRT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE DAİR
BİR YOL HARİTASI:
BÖLGEDEN HÜKÜMETE ÖNERİLER**

KÜRT SORUNUNUN ÇÖZÜMÜNE DAİR BİR YOL HARİTASI: BÖLGEDEN HÜKÜMETE ÖNERİLER

TESEV YAYINLARI

Yayına Hazırlayanlar: Dilek Kurban ve Serkan Yolaçan, TESEV

Yayın Kimliği Tasarımı: Rauf Kösemen, Myra

Basıma Hazırlayan: Myra

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı**

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3

Karaköy 34420, İstanbul

Tel: +90 212 292 89 03 PBX

Fax: +90 212 292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Copyright © Aralık 2008

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vb.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu metinde yer alan görüşler bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

TESEV bu metnin yayımlanmasındaki katkılarından ötürü Heinrich Böll Stiftung Derneği'ne, Açık Toplum Enstitüsü-Türkiye'ye ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür eder.

İçindekiler

YÖNETİCİ ÖZETİ, 5

GİRİŞ, 11

METODOLOJİ VE AMAÇ, 13

I. GENEL İLKELER, 14

II. SİYASİ ADIMLAR, 15

- a. PKK'nın silahsızlandırılması, 15
- b. Kürt siyasi partileri ile diyalog, 16
- c. Sivil toplum kuruluşları ile diyalog, 16

III. ANAYASAL VE YASAL REFORMLAR, 17

- a. Yeni anayasa, 17
- b. Yasal reformlar, 18

IV. EKONOMİK REFORMLAR, 20

- a. GAP Eylem Planı, 20
- b. Sanayi ve ticaret politikaları, 22
- c. Turizm, 23
- d. Sınır ticareti, 23
- e. Tarım ve hayvancılık, 24

V. SOSYAL POLİTİKALAR, 26

- a. Eğitim, 26
- b. Yoksullukla mücadele, 28
- c. Çocuklar, 29
- d. Kadınlar, 30
- e. Mevsimlik işçiler, 31

VI. ZORUNLU GÖÇ, 33

- a. Koruculuk, 33
- b. Köye dönüş, 34
- c. Kentte yaşam, 35
- d. Tazminat Yasası, 35
- e. Mayınlar, 35
- f. Adaletin Tesisi, 36

VII. YEREL YÖNETİMLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ, 37

RAPORU YAZANLAR VE RAPORUN YAZIMINA KATKIDA BULUNANLAR, 39

Yönetici özeti

RAPORUN AMACI

Bu raporda yer alan değerlendirme, tespit ve öneriler, TESEV'e değil Kürtlere aittir. Rapor, Kürt toplumunu temsil ettiği düşünülen çeşitli uzmanların, kanaat önderlerinin, siyasilerin ve sivil toplum temsilcilerinin görüşlerine dayanılarak oluşturulmuştur. Raporun temel amacı, sorunun birinci derecede muhatabı olan Kürtlerin seslerini hükümete ve Türkiye toplumuna duyurmalarına aracılık etmektir.

GİRİŞ

Kürt Sorunu, sadece bir 'terör sorunu' değil, etnik, kültürel, hukuki, siyasal, sosyal, ekonomik ve psikolojik boyutları olan bir sorundur. PKK yokken de Kürt Sorunu vardı; PKK tamamen yok edilse bile Kürtlerin sorunları ve talepleri var olacaktır. Silahlı çatışma süreci, özelde bölge ve Kürtler, genelde bütün toplumda maddi ve manevi büyük kayıplar yaratmıştır. Şiddetin kesildiği dönemlerde, devletin kalıcı barışı tesis etmeye yönelik bir politika izlememiş olması, çözüm yolunda önemli fırsatların kaçırılmasına yol açmış, Kürtlerde devlete karşı güvensizlik yaratmıştır. Bugüne kadar Kürtler ile devlet arasında bir siyasal sorun olan Kürt Sorunu, son dönemlerde hızla bir Türk-Kürt çatışmasına dönüşme tehlikesine işaret etmektedir.

I. GENEL İLKELER

Son yıllarda atılan adımlar, Kürtlerin bazı taleplerini bir dereceye kadar karşılasalar da, Kürt Sorunu'nu çözmek için yeterli değildirler. Sorunun çözümü yönünde atılacak her türlü adım öncelikle demokratik süreçlere dayanmalı, politikalar geliştirilmeden önce Kürtlerin siyasi ve diğer temsilcilerinden görüş ve bilgi alınmalı, bu yapılırken kapsayıcı olunmalıdır. Kürt Sorunu'nda 'çözüm'ün siyasi, ekonomik, sosyal ve diğer alanlarda eş zamanlı adımlar atılmasıyla mümkün ve anlamlı olacağı unutulmamalıdır.

II. SİYASİ ADIMLAR

Kürtlerin farklı kesimlerinin birbirlerinden oldukça ayrışabilen farklı talepleri bulunmasına rağmen, özellikle bölgede yaşayan Kürtlerin büyük çoğunluğunun dil hakları, siyasi ve kültürel haklar, koruculuk, mayınlar, pozitif ayrımcılık gibi alanlara ilişkin benzer talepleri bulunabilmektedir. Öte yandan, Kürt Sorunu'nun çözümünün genel siyasi aftan, Abdullah Öcalan'ın İmralı Adası'ndaki tecridinin sona erdirilmesinden ve PKK üyelerinin toplumda yer edinmelerinin sağlanmasından geçtiğini düşünen bir kesim de bulunmaktadır.

A. PKK'NIN SİLAHSIZLANDIRILMASI

PKK'ya karşı çeyrek asırdır verilmekte olan mücadele, Kürt Sorunu'nun askeri yöntemlerle çözümünün mümkün olmayacağını göstermektedir. Silahlı çatışmalar devam ettiği sürece, çözüm yolunda atılacak adımlar da başarısız olacaktır. Operasyonlar bir an önce durdurulmalı, PKK'nın silah bırakması için Kürt sivil toplum temsilcilerinin ve siyasi partilerinin aracılığına başvurulmalı, PKK militanlarının silahlarını bırakmasını teşvik edecek 'af' içermeyen bir düzenleme yapılmalı, eski PKK militanlarının toplumda yer edinebilmeleri için çalışmalar yapılmalı, hüküm giymiş PKK militanlarını kapsayan bir sicil affı çıkarılmalıdır.

B. KÜRT SİYASİ PARTİLERİ İLE DİYALOG

DTP'nin kapatılması istemi ile açılan davada demokrasiden yana tavır almak konusunda hükümete ve AK Parti yetkililerine özel bir görev düşmektedir. Hükümetin ve parlamentoda grubu bulunan bazı partilerin DTP'ye karşı uyguladıkları tecrit politikası, sorunun çözümüne bir katkı sağlamamaktadır. Bu dışlayıcı tavır, bölgede görev yapan mülki amirlerin de DTP'li yerel yöneticilere karşı benzer tavır sergilemelerini teşvik etmektedir. Öte yandan, Kürtlerin siyasi hayatındaki tek aktörün DTP olmadığından hareketle, Kürt Sorunu'nu bir şekilde gündemine alan siyasi parti ve örgütlenmelerle iletişim içerisine girilerek Kürtlerin siyasi hayatının çoğulculaşmasının önü mutlaka açılmalıdır.

C. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLE DİYALOG

Yetkililerin son dönemde bölgeye ziyaretlerinde bazı sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle bir araya gelmeye başlamış olmaları olumlu bir gelişmedir. Ancak, Kürt Sorunu'nun çözümü yolundaki girişimlerde sadece meslek kuruluşları ve işveren temsilcileri ile değil, insan hakları kuruluşları, kadın kuruluşları, sendikalar ve diğer işçi temsilcileri dâhil ilgili bütün sivil toplum kuruluşları ile iletişimde olunmalı, en 'radikal' addedilen görüşler dahi dikkate alınmalıdır.

III. ANAYASAL VE YASAL REFORMLAR

A. YENİ ANAYASA

Sivil ve demokratik yeni bir anayasa olmaksızın Kürt Sorunu'na kalıcı bir çözüm mümkün gözükmemektedir. Herhangi bir ideolojiye, etnik/dini/mezhepsel/dilsel kimliğe dayanmayan, Türkiye'nin çok kültürlü yapısını gözetken bir vatandaşlık anlayışını benimseyen, hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engelleyen unsurlar içermeyen, talep halinde Kürtlerin yoğun yaşadıkları yerlerde resmi dil dışındaki dillerde kamu hizmetleri almalarına ve anadilde eğitim veya anadil öğrenimi görmelerine imkân sağlayan, bütün din ve inançlara eşit mesafede duran, gerçek bir laiklik anlayışını benimseyen ve anayasal düzeni ortadan kaldırmaya yönelik anti-demokratik teşebbüsleri önleyici mekanizmalar içeren bir anayasa hazırlanmalıdır.

B. YASAL REFORMLAR

Başta Siyasi Partiler Kanunu, Milletvekili Seçimi Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Yüksek Öğretim Kanunu, Basın Kanunu ve Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu olmak üzere, temel hak ve özgürlüklere ilişkin yasalar yeniden düzenlenmelidir. Özellikle, yüzde 10'luk seçim barajı yüzde 5'e düşürülmeli, siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin düzenlemeler Venedik Kriterleri ile uyumlu hale getirilmeli, örgütlenme ve ifade özgürlüğüne getirilen dil yasakları kaldırılmalı, ifade özgürlüğüne ilişkin mevzuat Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile uyumlu hale getirilmeli, medyada nefret söylemini engelleyici düzenlemeler yapılmalıdır. Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere koymuş olduğu çekinceler kaldırılmalı, Birleşmiş Milletler Paris İlkeleri doğrultusunda idari ve mali özerkliğe sahip bağımsız bir Ulusal İnsan Hakları Kurumu ile Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) oluşturulmalıdır. Ayrımcılıkla mücadeleye yönelik kapsamlı bir yasa geliştirilmeli ve uygulamayı izleyecek bağımsız bir ulusal kurum oluşturulmalıdır. Ders kitaplarında Kürtler hakkındaki ayrımcı ifadeler ve yanlış bilgiler temizlenmeli, ülkenin yakın tarihi nesnel ve mesafeli bir dille yansıtılmalıdır. Eğitim kurumlarında Kürtçenin ikinci dil veya seçmeli dil olarak kullanılabilmesinin ve bölgede her türlü kamu hizmetinin Kürtçe verilebilmesinin önü açılmalı, üniversitelerde Kürdoloji enstitüleri açılmalıdır. Bölgeye yapılan kamu personeli atamalarında Kürtçe bilen, nitelikli, tecrübeli, istekli ve bölge insanına karşı önyargısız kişiler tercih edilmelidir.

IV. EKONOMİK REFORMLAR

Hükümetin Kürt Sorunu'nun çözümünde samimi olduğunun temel bir göstergesi, bölgenin kalkınması için göstereceği özel çaba olacaktır. Öte yandan, ekonomik reformlar Kürt Sorunu'nun çözümü için gerekli ancak yetersizdir. Bu tür adımlar, ancak siyasi adımlarla eş zamanlı olmaları halinde faydalı olacaktır.

A. GAP EYLEM PLANI

GAP Eylem Planı'nın hazırlanış sürecinde ağırlıklı olarak iş dünyası ve meslek kuruluşları temsilcileri ile istişare edilmiş olması ve yoksullukla mücadele eden örgütler, sendikalar, kadın kuruluşları ve insan hakları örgütleri temsilcilerinin dışarıda bırakılmış olması, bölge halkı açısından planın güvenilirliğini zedelemiştir. Nasıl hayata

geçirileceği belirsiz olan planın uygulamasında sivil toplum kuruluşlarına bir rol öngörülmemiş, devlet güdümlü bir anlayış benimsenmiştir. Planda 'eylem' olarak belirtilen içme suyu, kanalizasyon ve arıtma tesisleri için bir ek bütçe ve sulama dışı alanlar için bir program öngörülmemiş, tarım ve hayvancılık sektörünü canlandırıcı faaliyetler düşünülmemiştir. Bölgede çok geniş bir alanda mayınlar bulunmaktayken, sadece Mardin-Suriye sınırındakilerin temizlenmesi hedeflenmiştir. Bölge halkının açlık, barınma gibi günlük ve ertelenemez sorunlarına ilişkin bir çözüm önermeyen plan, bölgedeki adaletsiz toprak dağılımı, zorunlu göç, koruculuk, mevsimlik göç, köye geri dönüş gibi konulara hemen hiç değinmemektedir. Olağanüstü Hal rejimi ile yönetilmiş olan bütün illeri kapsamayan, "Kürt" ifadesini içermeyen ve bölgedeki yoksulluğun etnik boyutunu göz ardı eden GAP Eylem Planı, bölge halkı tarafından Kürt Sorunu'nun çözümüne dönük bir politika olarak algılanmamaktadır. Bu nedenlerle, sulama kanallarının tamamlanmasının ardından projeye son verilmeli, bölgenin kalkınmasını koordine edecek yeni bir kurumsal yapı oluşturulmalıdır. Yeni yapı, mevcut GAP illerini değil, Olağanüstü Hal ile yönetilmiş olan illeri esas almalıdır.

B. SANAYİ VE TİCARET POLİTİKALARI

Bölgede yatırımların artması için bölgeye özel bir teşvik sistemi geliştirilmeli ve bölgede cazibe merkezleri oluşturulmalıdır. Bölgedeki özelleştirmelere yerel sermayenin katılımı için çaba sarf edilmeli, enerji ve ulaşım başta olmak üzere altyapı yatırımları yapılmalı, ağır sanayi yatırımlarının yerine istihdama dönük yatırımlar yapılmalıdır. Ekonomik ve sosyal sermayeyi güçlendirecek politikalar eş zamanlı uygulanmalı, sanayinin işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için niteliksiz iş gücüne mesleki eğitim verilmesinin altyapısı oluşturulmalıdır. Bölgedeki fabrikaların kapanmaması için işletme kredisi verilmeli, parasal teşvik sistemi yeniden hayata geçirilmeli, tüm teşvik ve destekler en az 15 yıl boyunca uygulanmalıdır. Bölgenin kamu yatırımlarından aldığı pay ile yatırımların *gerçekleşme* oranı artırılmalı, bu yapılırken askeri harcamalar kamu yatırımı olarak gösterilmemelidir. Bölgedeki yatırımlar için yatırım indirimi ve 15 yıl boyunca gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti getirilmelidir. İmalat sanayinde yüzde 50 ile yüzde 80 arasında enerji desteği sağlanmalı, ucuz ve uzun vadeli yatırım ve işletme kredileri uygulanmalı, teminat sistemi değiştirilerek proje ve işletme, teminat olarak kabul edilmelidir. Küçük girişimcilere ve işini büyütme isteyen yatırımcılara özel, faizsiz, 2 ila 5 yılı ödemesiz olmak üzere en fazla 100 bin YTL kredi verecek bir mekanizma ve fon oluşturulmalı, özellikle kadınların kullanabileceği, başvurusu zor olmayan kredi olanakları oluşturulmalıdır.

C. TURİZM

Bölgede önemli bir istihdam ve gelir kaynağı potansiyeline sahip olan turizmin geliştirilmesi için politikalar geliştirilmelidir. Doğa ve kış sporlarının gelişmesi amacıyla bölgenin kırsal ve dağlık arazilerinde acilen bir mayın temizleme çalışması yapılmalı, bölge ülkelerinden turist çekebilmek amacıyla özel kampanyalar yapılmalı, komşu ülkeler ile ilişkiler düzeltilmeli, bütün sınır kapıları açılmalı ve Hasankeyf'te baraj inşası projesinden acilen vazgeçilmelidir.

D. SINIR TİCARETİ

Bir zamanlar Orta Doğu ekonomisinde önemli bir güce sahip olan bölgenin, ekonomik olarak kendini toparlaması için sınır ticaretinin önündeki engeller kaldırılmalıdır. Ermenistan ile sınır kapısı açılmalı, İran, Irak ve Suriye ile yapılan sınır ticaretinin önündeki engeller kaldırılmalı, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın sınır ticaretine ilişkin genelgesi, illerin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek sınır ticareti rahatlatılmalıdır. Komşu ülkelerle ilişkiler geliştirilerek Suriye, İran, Irak ve Bölgesel Kürt Yönetimi'nin Diyarbakır'da konsolosluk ve temsilcilikler açmaları teşvik edilmelidir. Suriye sınırında başlatılan mayın temizleme çalışmaları, bütün komşu ülke sınırlarını kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

E. TARIM VE HAYVANCILIK

Bölgede tarım ve hayvancılığın yeniden canlandırılması için özel önlemler alınmalı, yayla ve mera yasakları sona erdirilmeli, bölge genelinde kapsamlı bir mayın temizleme çalışması yapılmalıdır. Bölgenin bütününe kapsayan makro tarım ve hayvancılık politikaları yerine, illerin farklı ihtiyaç ve potansiyelini dikkate alan mikro kırsal kalkınma projeleri geliştirilmeli, tapu kadastro çalışmaları kısa süre içerisinde tamamlanmalı, GAP bünyesinde başlamış olan sulama çalışmaları ve DAP hayvancılık projeleri bir an önce bitirilmeli ve bölgenin bütün illerini kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Tarımsal üretim ve hayvancılık, bölgenin kalkınması için lokomotif sektörler olarak görülmeli, bu konuda denetlenebilir teşvik politikaları uygulanmalıdır. Bu kapsamda, üreticiler için ziraat mühendisi ve veteriner hekim istihdamını destekleyecek ve teknik bilgi, girdi ve ürün desteği sağlayacak projeler geliştirilmeli veya sübvansede edilmelidir. Arıcılık ve koyunculuk gibi bölgede süregelen ekonomik faaliyetler desteklenmeli, görece daha yeni

olan organik tarım yaygınlaştırılmalı, damızlık yetiştirecek gen merkezlerinin kurulması teşvik edilmelidir. Köye dönüş yapan zorunlu göç mağdurlarının yitirdikleri üretim araçları iade edilmeli, üretimi artırmak ve pazarlamayı kolaylaştırmak üzere kooperatif ve birliklerin kurulması teşvik edilmeli ve ormanların yakılması sonucu tahrip olan toprak alanların iyileştirilmesi için kamu ve sivil kuruluşlar seferber edilmelidir.

V. SOSYAL POLİTİKALAR

Kürt Sorunu'nun bir sonucu olan ve bölgede alarm verici düzeyde olan yoksullukla mücadele için siyasi çözüm beklenmeksizin acilen bir eylem planı geliştirilmelidir. Sosyal politikalar hak temelli bir anlayışa dayanmalı, vatandaşların etnik kökenlerine, siyasi görüşlerine, adli sicillerine ve siyasi faaliyetlerine bakılmaksızın haklarından yararlanabilmeleri sağlanmalıdır. Doğrudan gelir transferi, sosyal politikanın bölgedeki en ivedi, en etkin aracı olmalı, gelir transferinde ve benzer sosyal yardımda süre, ihtiyaç ile ilişkilendirilmeli, sosyal yardımlardan sorumlu olarak bir tek kamu kurumu yetkilendirilmeli, yardımlar yapılırken insan onuruna saygı gözetilmeli ve yardım alanların kimliklerinin deşifre edilmemesi sağlanmalıdır. Sosyal hizmetlerin profesyonel kişi ve kurumlarca yapılması amacıyla, Dicle Üniversitesi ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Sosyal Hizmet Bölümleri açılmalıdır.

A. EĞİTİM

Bölgede okullaşma oranı son yıllarda görece yükselmiş olmasına rağmen, kayıt sildirmenin ve devamsızlığın yoğun olması nedeniyle, gerçekte okula devam eden çocuk sayısı çok düşüktür. Zorunlu ilköğretim çağına olmasına rağmen, ülkenin çeşitli bölgelerinde aileleri ile birlikte mevsimlik işçilik yapmak zorunda kalan çok sayıda Kürt çocuk bulunmaktadır. Bölgede eğitim yardımları son yıllarda artmış olmakla birlikte, hâlâ son derece yetersizdir. Çok ciddi bir öğretmen açığı ve altyapı eksikliği bulunmaktadır. Bölgenin eğitim ihtiyacına yönelik özel önlemler alınmalı, özellikle yoksul ve zorunlu göç mağduru olan ailelerin çocuklarının okula devamının sağlanması için acil bir eylem planı hazırlanmalıdır. KPSS ve ÖSS gibi merkezi sınavlarda son sıralarda yer alan bölge illerinde okuyan çocuklar için özel bir düzenleme yapılmalıdır. Bölgedeki mevcut yurt ve okul binaları onarılmalı, yeni okul ve yurtlar inşa edilmeli, okullara gerekli eğitim ve öğretim gereçleri sağlanmalı, bölgedeki öğretmen açığının kapatılması için gerekli sayı ve nitelikte öğretmenler uzun süreli olarak görevlendirilmelidir.

B. YOKSULLUKLA MÜCADELE

Bölgedeki yoksulluk sorununun istihdamla çözülmesi mümkün gözükmemektedir. Özellikle açlık sınırının altında yaşayan kesim için acil olarak koşulsuz nakit desteği yapılmalıdır. Genel nüfusa yönelik Yeşil Kart ile Şartlı Nakit Transferi gibi uygulamalar geliştirilmeli, bu politikaların bölgedeki nüfusa ulaştırılmasında nesnel ölçütler kullanılmalı, siyasi nedenlerle yardımların kesilmesine son verilmelidir. Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde, bölgedeki toplum merkezleri, çocuk ve gençlik merkezleri, spor alanları ve kültür merkezleri bütün nüfusu kapsayacak ölçüde yaygınlaştırılmalı, bu merkezler semt halkının yönetiminde söz sahibi olduğu bir anlayışla yönetilmelidir. Yaşlılar, kadınlar ve sokakta çalışan çocuklar gibi hassas gruplara dönük özel politikalar uygulanmalıdır.

C. ÇOCUKLAR

Bölgedeki kentlerde ve kırsalda yaşayan çocukların durumu, tek başına ele alınması gereken büyük bir sorundur. Bölgedeki yoksul ve eğitimsiz çocukların eğitim, barınma, güvenli yaşam gibi en temel hakları ihlal edilmekte, çocuk emeği sömürülmektedir. Son dönemlerde bölgede kaygı verici bir artış gösteren çocuklara yönelik kötü muamele ve işkence ile insan haklarına aykırı yargılamalara acilen son verilmelidir. Bölgedeki okullar sosyal alanlara dönüştürülmeli, spor ve kültür merkezleri işlevleri yüklenecek şekilde genişletilmeli, okul dışı saatlerde çocuklara sosyal mekânlar yaratılmalı, çocuk merkezlerinin sayısı, ihtiyaç sahibi bütün çocukları kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Madde bağımlısı, fiziksel ve zihinsel engelli ve mevsimlik işçi ailelerinin çocuklarına yönelik özel çalışmalar yapılmalıdır. Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, bölge için uygulanan ve uygulanması planlanan sosyal ve ekonomik eylem planlarının önceliklerinden biri haline getirilmelidir.

D. KADINLAR

Bölgedeki kadın nüfusuna dönük politikalar üretilirken kırsal/kentli, eğitilmiş/eğitimsiz, genç/yaşlı gibi ayrımlar göz önünde bulundurulmalıdır. Eğitimlerine dışarıdan devam eden genç kadınlara eğitimde kolaylık sağlanmalı, yoksul ve resmi eğitim almamış Kürt kadınlarına temel sağlık, bakım, meslek ve kent yaşamına erişim eğitimleri verilmeli,

küçük üretim yapan kadın girişimcilere teşvik sağlanmalıdır. Mevsimlik işçilik, gündelik temizlikçilik, çocuk bakıcılığı, örgü işi gibi kayıt dışı işler yapan kadınlara özel bir düzenleme yapılmalı ve bu kadınların sosyal güvenceleri sağlanmalıdır. 4320 sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun”un kapsamı ve adı değiştirilerek kadınları aile içi şiddette karşı koruması sağlanmalı, bölgede aile içi şiddete maruz kalan kadınlara yönelik bağımsız sığınma evlerinin ve Kadın Danışma Merkezleri’nin açılması desteklenmeli, sığınma evlerinden ayrılan kadınların iş bulabilmeleri için özel politikalar geliştirilmelidir. Namus/töre cinayetlerini ihbar edenlerin ‘tanık koruma’ programından faydalanması için hassasiyet gösterilmeli, TCK’daki namus cinayetlerine uygulanan haksız tahrik indirimi uygulamasına son verilmeli, namus cinayetlerinde de töre cinayetlerine uygulanan müebbet hapis uygulanmalıdır. Kadına yönelik şiddet konusunda hâkimlere, savcılara, emniyet yetkililerine ve şiddete uğrayan kadınların ilk başvurusunu alan karakol görevlilerine toplumsal cinsiyet eğitimi verilmelidir.

E. MEVSİMLİK İŞÇİLER

Ne Çalışma Bakanlığı’na ne Tarım Bakanlığı’na bağlı olan ve pratikte devlet tarafından ‘yok’ sayılan mevsimlik işçiler Tarım Bakanlığı’na bağlanmalıdır. Bu ailelerin çalışacakları yerlere güvenli ve ücretsiz ulaşimleri sağlanmalı, çocuklarının eğitim ihtiyaçlarına dönük politikalar geliştirilmeli, yaşam şartları iyileştirilmeli, sağlık ve sosyal yaşam ihtiyaçları giderilmelidir. Valilikler tarafından işverenlerin ihtiyaçları tespit edilerek talebe uygun sayıda mevsimlik iş gücü sağlanmalı, gönderilecek iş gücünün boyutu, işçilere yapılacak ödemelerin tutarı, işçilerin ulaşımı gibi konularda verilen kararlarda işçi temsilcilerinin söz sahibi olması sağlanmalı, mevsimlik işçilerin çalışma koşullarında ve işverenle ilişkilerinde iş yasaları geçerli kılınmalıdır. İşçiler ile valilik arasındaki bağlantıyı sağlayan ve ‘ericiler’ olarak bilinen aracı kurum denetlenmeli, işçilerin alacağı ücrete dair bir taban fiyat belirlenirken ailelerin yılın yarısında çalışmadıkları hesaba katılarak ücretler belirli bir standarda oturtulmalıdır. Mevsimlik işçilerin sendikal hakları güvenceye alınmalı ve örgütlenmelerinin önündeki engeller kaldırılmalıdır.

VI. ZORUNLU GÖÇ

Sayıları yaklaşık 1 milyon olan zorunlu göç mağdurları, ayrıca ele alınması gereken özel bir nüfusu teşkil etmektedir.

A. KORUCULUK

Geçmiş yıllarda pek çok insan hakları ihlali işlemiş olan korucular, bölgede genel nüfusa ve özellikle kadınlara yönelik yaygın olarak suç işlemeye devam etmekte, köylere geri dönüşün önünde de önemli bir engel oluşturmaktadır. Hükümet, AB’ye ve BM’ye verdiği koruculuk sistemini kısa vadede kaldırma taahhüdünü bir an önce yerine getirmeli, gönüllü ve geçici koruculuk yapmış bütün kişileri silahsızlandırılmalı, bu kişilerin eğitim, güvenlik, köylerin yeniden inşası ve ormancılık gibi hassas alanların dışındaki sektörlerde istihdamı ile sosyal ve psikolojik rehabilitasyonunu sağlamalıdır.

B. KÖYE DÖNÜŞ

Dileyen zorunlu göç mağdurlarının gönüllü olarak köye dönüşlerinin sağlanması için Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) altında verilen aynı yardımlar, nakdi yardımlarla desteklenmeli, mağdurların göç öncesi yaşamlarını yeniden kurmalarını sağlayacak ölçüde artırılmalıdır. KDRP yardımlarının ihtiyacı olan herkese ulaşması sağlanmalı, valiliklerin ve kaymakamlıkların KDRP ve KÖYDES kapsamında yapmış oldukları harcamalara dair bilgiler kamuoyu ile paylaşılmalıdır.

C. KENTTE YAŞAM

Kentlerin varoşlarında işsizlik, yoksulluk ve açlıkla mücadele etmekte olan zorunlu göç mağdurlarının sorunlarının çözümüne dönük özel adımlar atılmalı, kira yardımı ve ücretsiz elektrik, su, doğalgaz ulaştırılması gibi pozitif ayrımcılık politikaları düşünülmelidir. Bu nüfusa meslek ve beceri eğitimi verilmeli, girişimcilere teşvik, kredi, arsa ve yer tahsis sağlanmalıdır.

D. TAZMİNAT YASASI

5233 sayılı “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun”a başvuru süresi bir kez daha uzatılmalı, yasa kapsamında yapılan başvurulara dair tüm bilgiler kamuoyuna açıklanmalı ve zarar

tespit komisyonlarının, ret kararları başta olmak üzere, kararlarını incelemek üzere idari bir temyiz mekanizması oluşturulmalıdır.

E. MAYINLAR

Bölge halkı, sınırlarda ve yerleşim yerlerinde bulunan mayın ve patlamamış mühimmatlar konusunda bilgilendirilmelidir. Türkiye'nin BM "Anti-Personel Mayınlarının Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme" altındaki yasal yükümlülükleri yerine getirilmelidir. 1 Mart 2008 tarihi itibarıyla temizlenmiş olması gereken 2.970.000 mayın stoku hâlâ imha edilmemişse derhal imha edilmeli, toprağın altındaki yaklaşık 1 milyon mayın 1 Mart 2014'e kadar temizlenmelidir. Mayınlardan temizlenen kırsal alanlar, topraksız köylülere dağıtılarak tarıma açılmalıdır. Mayın veya patlamamış mühimmatların patlaması sonucu yaralanan veya sakat kalan kişilere çalışma, barınma, eğitim ve sağlık haklarından faydalanabilmeleri için öncelik tanınmalıdır. Mayın mağdurlarının tedavi edilebilmeleri için bölge hastanelerinde uzman hekim ve gerekli araç-gereçlerin bulunması sağlanmalıdır.

F. ADALETİN TESİSİ

Zorunlu göç sürecinde meydana gelen insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılması amacıyla uluslararası insan hakları sözleşmelerini esas alan yeni bir yasa ile tarafsız ve bağımsız bir hakikatleri araştırma komisyonu oluşturulmalıdır. Devlet, Kürtlere dönük hak ihlalleri ve baskı politikaları nedeniyle taşıdığı sorumluluğu kabul etmeli, suçluların cezalandırılmalarını ve mağdurların zararlarının tazmin edilmesini sağlamalıdır.

VII. YEREL YÖNETİMLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ

Yerel yönetimler ile merkezi hükümet arasındaki eşitsizlik ve bağımlılık ilişkisi, Kürt Sorunu özelinde yerel yönetimler arası bölgesel eşitsizliğe yol açmakta, kamu hizmetlerinin bölge halkına ulaştırılmasını engellemekte, halkta demokratik iradelerinin hiçe sayıldığı duygusunu yaratmakta ve devlete ve hükümete yönelik güvensizliği pekiştirmektedir. Hükümet, yargı reformu çerçevesinde yaptığı bölgeselleştirme hamlesinin bir benzerini, yerel yönetimler özelinde yapmalıdır. Yerel yönetimlere dönük merkeziyetçi politikalar terk edilmeli, bu yapılırken sadece hizmet ve sorumluluk devri ile yetinilmemeli, gerekli yetki devri ve kaynak aktarımına ilişkin düzenlemeler de yapılmalı, yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliğe sahip olmaları sağlanmalıdır. Valiliklerin belediyeler üzerindeki vesayeti sona erdirilmeli, eğitim, sağlık ve yerel güvenlik hizmetlerinin yerel yönetimler eli ile yürütülmesi sağlanmalıdır. Yerel ihtiyaçları iyi bilen il genel meclislerinin yetkileri artırılmalı, bölge, kent ve mahalle meclislerinin oluşturulması için düzenlemeler yapılmalı, muhtarların siyasi baskılara uğramaksızın hizmet verebilmeleri sağlanmalıdır. Çatışmalı sürecin kentlerde yarattığı tahribatı gidermek için bölge belediyelerine ek kaynaklar ayrılmalı, yeraltı ve yer üstü kaynaklarından elde edilen gelirden yerel yönetimlere pay ayrılmalı, Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na konulan çekinceler kaldırılmalı, yerel yönetimlerdeki hizmetlerde Türkçe dışındaki dillerin kullanılması sağlanmalıdır.

Giriş

Türkiye’de temel siyasi sorunların genellikle güvenlikçi bakış açısıyla ele alınıp tanımlanması, kaçınılmaz biçimde militarist kavramsallaştırmayı beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Kürt Sorunu da sürekli olarak ‘iç düşman’lardan birinin ortaya çıkardığı bir ‘güvenlik’; son yirmi beş yıl boyunca da ‘terör’ sorunu olarak görülmüştür. Oysa bu coğrafyada nasıl ki yerleşik bir halk olarak Kürtler varsa, onların farklı kimliklerinden, dillerinden ve kültürlerinden kaynaklanan birtakım hakları ve en azından Cumhuriyet’le birlikte farklı boyutlar kazanan kimi sorunları da bulunmaktadır.

Ne var ki, bugüne kadar hükümetler, Kürt Sorunu ile yüzleşmekten genellikle kaçınmışlardır. Oysa bir sorunun sağlıklı ve kalıcı bir çözüme kavuşturulabilmesi için öncelikle o sorunla yüzleşilmesi ve sorunun doğru tanımlanması gerekir. Bu bağlamda Kürt Sorunu; etnik, kültürel, hukuki, siyasi, sosyal, ekonomik ve psikolojik boyutları olan karmaşık bir sorundur. Aynı zamanda Kürt Sorunu, bir bakıma tamamen bir insan hakları sorunudur ve bugüne kadar izlenen politikalar sayesinde artık uluslararası boyut da kazanmış bir sorundur. ‘Göç/tehcir’ ve ‘terör’ ise, esasen Kürt Sorunu’nun doğurduğu sonuçlardandır.

Bu soruna ortak bir isim konulamamasında farklı siyasi yaklaşımların payı varsa da, en önemli neden, bugüne kadar sorunun özgürce konuşulup tartışılmamasıdır. Kürt Sorunu’nun fakirlik ve geri kalmışlıktan kaynaklanan sosyoekonomik bir sorun olduğunu ve dolayısıyla birtakım ekonomik ve sosyal önlemler alınarak çözümlenebileceğini düşünenler, daha çok bölgelerarası eşitsizliği esas alarak ‘Güneydoğu Sorunu’ adlandırmasını tercih etmektedirler. Zaman zaman istisnaları görülmüş olsa da bugüne kadar sergilenen ve halen sürdürülen egemen resmi yaklaşım da bu yöndedir.

Cumhuriyet öncesine de uzanan ancak Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren daha yoğun olarak yaşanan Kürt isyanları ve nihayet tüm yasal ve yasadışı muhalif örgütlerin çökertildiği bir dönemde filizlenip güçlenen PKK’dan hareketle bu sorunu bir asayiş/güvenlik sorununa indirgeyenler ise, sorunu sadece ve tamamen bir ‘terör sorunu’ olarak tanımlamışlardır. Bu yaklaşımı benimseyenler, önceleri tamamen reddettikleri Kürt Sorunu’nu sonradan kabullenmek zorunda kalmış ama bu defa da sorunu, terör ve PKK ile özdeşleştirmeyi tercih etmişlerdir. Oysa sorun sadece bir ‘terör sorunu’ değildir. PKK yokken de Kürt Sorunu vardı; PKK tamamen yok edilse ve teröre tamamen son verilse bile, Kürtlerin sorunları ve talepleri var olacaktır. Bu nedenle, Kürt Sorunu’nun çözümü bağlamında atılacak her adımda PKK’nın referans alınması, sorunun çözümünü kimi çevrelerin beklediği üzere kolaylaştırmamakta, tam tersine çoğu zaman büsbütün güçleştirmektedir.

Kürt Sorunu’nun kaynağını, Kürtlerin birtakım ayrıcalıklar talep etmesi değil, resmi ideolojinin genel olarak farklılıkları, özel olarak da Kürtlerin varlığını, sorunlarını ve haklarını inkâr etmesi oluşturmaktadır. Bu *inkâr* ve *asimilasyona* dayalı politikalarından ne yazık ki, hâlâ vazgeçilmiş değildir. Türkiye kamuoyu, artık sorunun daha derin ve toplumsal bir sorun olduğunun farkındadır ancak devletin katı tutumu ve PKK’nın şiddeti sorunu çözümsüz kılmakta ve her iki tarafın aydınlarının çözüm yolunda girişimde bulunmalarını engellemektedir. Yaklaşık otuz yıllık silahlı çatışma süreci boyunca şiddetin kesildiği dönemlerde, devletin kalıcı barışı tesis etmeye yönelik bir politika izlememiş olması, çözüm yolunda önemli fırsatların kaçırılmasına yol açmış, Kürtlerde devlete karşı güvensizlik yaratmıştır.

Silahlı çatışma süreci, özelde bölgede ve Kürtlerde, genelde ise bütün Türkiye toplumunda büyük maddi ve manevi kayıplar yaratmıştır. 1984’ten bu yana PKK ile mücadele adına yapılan askeri harcamaların gerçekte ne kadar olduğu

hâlâ bilinmemektedir. Savaşın mali boyutu konusunda farklı rakamlar ileri sürülse de, açık olan şudur ki, çatışmalar toplumun genelini çok ciddi ekonomik kayba uğratmıştır. Belki daha da önemlisi, çatışmalı ortamın bölge halkında ve bölgede hizmet veren güvenlik görevlilerinde yarattığı ruhsal travmalar olmuştur. Askerlik görevini bölgede yapanlar veya güvenlik sektöründe kamu hizmeti yapıp evlerine dönenler, yaşadıklarının izlerini kendileriyle birlikte ülkenin diğer bölgelerine de taşımışlardır.

Bugün içinde bulunduğumuz süreçte, Kürt Sorunu çok tehlikeli yeni bir gelişmeyi potansiyel olarak bünyesinde barındırmaktadır. Kürt Sorunu, bugüne kadar Kürtler ile devlet arasındaki bir siyasal sorundu ve sosyal bir soruna dönüşmemiştir. Son dönemlerde ise sorunun hızla bir Türk-Kürt gerilimine, hatta çatışmasına dönüşme tehlikesi bulunmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal barışın tesis edilmesi ve sorunun taraflarının birbirleriyle konuşmalarının sağlanması amacıyla 'çözümün dili'nin oluşturulmasında hükümete, medyaya, Kürt ve Türk siyasilerine, aydınlara ve sivil topluma önemli roller düşmektedir.

Kürt Sorunu'nun çözümüne yönelik farklı düşüncelerini kamuoyuyla paylaşanlar, hâlâ ciddi tepkiler görmekte ve çeşitli suçlamalarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Buna karşılık, yıllardır izlenen politikaların çözümsüzlükten başka bir sonuç vermediği de, her geçen gün daha iyi anlaşılakta ve daha yüksek sesle ifade edilmektedir. Bu çerçevede, yıllardır Kürt Sorunu ile ilgili çalışmalar yürütmekte olan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Demokratikleşme Programı, bu sorunun köklü ve kalıcı bir çözüme kavuşturulması sürecine katkı sağlamak amacıyla, sorunu doğrudan yaşayan kişi ve kuruluşlarla birlikte bir çalışma yapma gereği duymuştur.

Bu metinde yer alan değerlendirme, tespit ve öneriler, TESEV'e değil, görüşlerine başvuru Kürtlere aittir. Raporun hazırlanması ve yayımlanmasında gözetilen temel amaç, sorunun birinci derecede muhatabı olan Kürtlerin temsilcilerinin, kanaat önderlerinin ve uzmanlarının seslerini Türkiye'nin geneline duyurularına aracılık etmektir. Metne katkıda bulunan Kürt kanaat önderleri, uzmanlar ve sivil toplum görüş ve önerilerini dile getirirken sadece bölgeyi ve Kürtleri değil, Türkiye'nin geleceğini düşünerek hareket etmeye çalışmışlardır.

Metodoloji ve amaç

TESEV, Türkiye'nin en temel sorunlarından olan ve on yıllardır çözümsüz bırakılan Kürt Sorunu'na barışçıl, demokratik ve kalıcı bir çözüm bulunmasına katkıda bulunmak ve hükümete yol gösterecek birtakım öneriler geliştirmek amacıyla, 7–8 Haziran 2008 tarihlerinde Diyarbakır'da bir çalıştay gerçekleştirmiştir. Çeşitli alanlarda çalışan sivil toplum örgütleriyle meslek kuruluşlarının temsilcilerinin katıldığı bu çalıştayda Kürt Sorunu'nun çözümü konusunda dile getirilen görüş ve öneriler, TESEV tarafından derlenip düzenlenerek bir metinde toplanmıştır. Bu metin önce Diyarbakır çalıştay katılımcılarına gönderilmiş ve alınan geri bildirimler doğrultusunda üzerinde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Metin daha sonra, yine katılımcıların önerileri ve TESEV'in değerlendirmeleri doğrultusunda, Kürt toplumunu temsil ettiği düşünülen çeşitli kişilere; uzmanlara, kanaat önderlerine, siyasilere ve sivil toplum temsilcilerine gönderilmiştir. Bu kişilerden alınan görüş, eleştiri ve öneriler de göz önünde tutularak metne son şekli verilmiş, ortaya bu nihai rapor çıkmıştır.¹

Kuşkusuz, görüşlerine başvurulabilecek daha çok sayıda Kürt uzman, siyasetçi ve kanaat önderi bulunmaktadır. Rapor için görüşlerine başvuru alan kişilerin tespitinde, farklı siyasi geleneklerden gelen, raporda ele alınan konularda birikim ve uzmanlıkları bulunan veya sorunları birebir yaşayan kişilerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Elbette rapora katkıda bulunan kişilerin tamamının Kürt siyasetini ve sivil toplumunu temsil ettiği gibi bir iddiada bulunulmamaktadır.

Tüm bu çalışmalar boyunca, raporun çözüm sürecine katkı sağlayıcı bir tespit metni olmasına ve bu nedenle de azınlıkta kalsa dahi dile getirilen hiçbir görüşü dışarıda bırakmamasına olabildiğince özen gösterilmiştir. Buna rağmen, Kürt Sorunu gibi çok boyutlu ve son derece karmaşık bir sorunun çözümünde, bu metinde yer almayan pek çok öneri dile getirilebilir ya da bu metinde yer alanlara benzer onlarca başka adım atılabilir, atılması gerekebilir. Bununla birlikte, aşağıda yer alan önerilerin çözüm yönünde atılması gereken öncelikli ve asgari adımlar olduğu düşünülmektedir.

Bu raporda önerilen yasa ve politikaların uygulanması, hükümetin AB Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmesini sağlamanın yanı sıra ve bundan daha önemlisi, Kürt Sorunu'nun çözümünde önemli yol kat etmesini, toplumsal talepleri karşılama ve vatandaşlarının haklarını demokratik hukuk devleti ilkeleri uyarınca korumasını sağlayacaktır.

¹ Rapora katkıda bulunan kişilerin isimleri metnin sonunda yer almaktadır.

I. Genel ilkeler

Son yıllarda, AK Parti hükümeti ile önceki DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti tarafından Kürtlerin bazı taleplerinin karşılanmasına dönük, oldukça sınırlı ve koşullu da olsa önemli birtakım adımlar atılmıştır. Türkiye'nin AB Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirmek için attığı adımların başında, Kürtçenin özel kurslarda öğretilmesinin önünün açılması, Kürtçe radyo ve televizyon yayını yapılmasının sağlanması, zorunlu göç mağdurlarının maddi zararlarının tazmini için bir yasa çıkarılması, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) uygulanmasına yönelik bir eylem planının kabul edilmesi, genel ülke nüfusuna dönük olan ancak pratikte ağırlıklı olarak Kürtlerin yararlandığı sosyal politikaların geliştirilmesi gelmektedir.

Ancak, bu adımların, Kürtlerin bazı taleplerini bir dereceye kadar karşılasalar da, Kürt Sorunu'nu çözmeye dönük reformlar olduğunu ileri sürebilmek mümkün değildir. Bunun nedeni, sadece söz konusu yasa ve politikaların dar kapsamlı olmaları ve uygulamada sınırlandırıcı koşullara bağlanmış olmaları değil, ayrıca hükümetin bu adımları Kürt siyasetine ve sivil toplum temsilcilerine yeterince danışmadan, demokratik olmayan süreçler sonucu atmış olmasıdır.

İleride Kürt Sorunu'nun çözümü yönünde atılacak her türlü adımın öncelikle süreç açısından demokratik olması, Kürtlerin hükümete güven ve inanç duymasını sağlaması ve Türkiye'de demokratik yönetim anlayışının yerleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Hükümet, politikalarını geliştirmeden önce sivil toplum kuruluşlarından görüş ve bilgi almalı, bunu yaparken sadece iş dünyasının ve meslek odalarının temsilcileri ile değil, insan hakları kuruluşları başta olmak üzere ilgili bütün kuruluşlar, uzmanlar, akademisyenler ve aydınlarla iletişim içinde olmalıdır. Riayet edilmesi gereken ikinci temel ilke ise, Kürt Sorunu'nun çözümüne dönük atılacak adımlarda hak temelli bir anlayışın benimsenmesi, insan onuruna saygının ve vatandaşlık haklarının korunmasının gözetilmesidir. Üçüncü olarak, bölge halkının, hükümetin attığı adımları değerlendirirken, içeriğe olduğu kadar kullanılan dile de dikkat ettiği, gerek yasa ve politikaların metinlerinde, gerekse hükümet yetkililerinin söylemlerinde "Kürt" kelimesini duymak istediği hatırlanmalıdır. Devletin on yıllar boyunca Kürt kimliğini inkâr edici ve bastırıcı politikalar izlemiş olmasının Kürt halkında yarattığı güvensizlik mirası, ancak güven uyandırıcı/artırıcı bu tür 'sembolik' adımlarla mümkün olabilecektir.

Sonuç olarak, bu metinde çeşitli başlıklar altında önerilen yasa ve politikalar değerlendirilirken, önerilerin birbirleriyle ilişkili olduğu ve 'çözüm'ün ancak bu önerilerin bir bütün olarak ele alınmaları halinde mümkün ve anlamlı olacağı unutulmamalıdır.

II. Siyasi adımlar

Kürtler, toplumun diğer tüm kesimleri gibi, gerek demografik açıdan, gerekse siyasi görüş ya da sosyoekonomik statü olarak son derece heterojen bir nüfustur. Kürtlerin farklı kesimlerinin birbirlerinden oldukça ayrışabilen farklı talepleri bulunmaktadır. Ekonomik durumu en zayıf olan kesimin talepleri ağırlıklı olarak temel ihtiyaçlarının karşılanması yönünde olabiliyorken, işveren temsilcileri öncelikle bölgeye yapılan yatırımları teşvik edecek politikaların geliştirilmesini talep edebilmektedirler. Yine de denilebilir ki, özellikle bölgede yaşayan Kürtlerin büyük çoğunluğu, sosyo-ekonomik durumları ne olursa olsun, dil hakları, siyasi ve kültürel haklar, koruculuk, mayınlar, pozitif ayrımcılık gibi alanlara ilişkin olarak benzer taleplerde bulunabilmektedirler.

Öte yandan, sadece veya ağırlıklı olarak siyasal talepleri olan üçüncü bir kesimin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Hükümetin, Kürt Sorunu'nun çözümünün genel siyasi aftan, Abdullah Öcalan'ın İmralı Adası'ndaki tecridinin sona erdirilmesinden ve PKK üyelerinin toplumda yer edinmelerinin sağlanmasından geçtiğini düşünen bu kesimin taleplerini de dinleyerek değerlendirmeye alması, bu konularda nihai olarak ne yapacağından bağımsız olarak önem taşımaktadır. Hükümetin bu siyasi talepleri göz ardı etmeyerek, Kürt toplumunun PKK konusundaki hassasiyetinin farkında olması, güven ilişkisinin tesisinde faydalı olacaktır. Nitekim son aylarda Abdullah Öcalan'a kötü muamele yapıldığı iddiaları üzerine Türkiye'nin çeşitli illerinde gerçekleşen protesto gösterileri, bu konudaki hassasiyetin yol açabileceği siyasi ortam hakkında önemli ipuçları vermiştir. Son günlerde basında yer alan haberlere göre, Öcalan'ın bulunduğu İmralı Cezaevi'nde rehabilitasyon çalışmaları yapılması ve buraya yeni mahkûmların sevk edilmesi planlanmaktadır. Dolayısıyla, bu tür önlemlerin muhtemel sonuçları ve sorunun çözümüne nasıl bir katkı sağlayacağı iyi düşünülmelidir.

A. PKK'NIN SİLAHSIZLANDIRILMASI

Türkiye Cumhuriyeti devleti, yaklaşık çeyrek asırdır PKK'ya karşı silahlı mücadele vermektedir. Bu süreçte on binlerce Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı hayatını kaybetmiş, ağır insan hakları ihlalleri işlenmiş, yaklaşık bir milyon sivil yerinden edilmiş,² bölgenin doğal dokusu ile sosyal, ekonomik ve sosyolojik yapısı alt üst olmuştur. Bugün gelinen noktada, silahlı mücadelenin sonuç almamış olduğu ve alamayacağı açıktır. PKK varlığını ve gücünü korumakta, örgüte katılım devam etmektedir. Devletin PKK'ya karşı çeyrek asırdır vermekte olduğu mücadele, Kürt Sorunu'nun askeri yöntemlerle çözümünün mümkün olmayacağını göstermektedir. Şu da açıktır ki, silahlı çatışmalar devam ettiği ve operasyonlar sona ermediği sürece, sorunun bütün boyutları ve aktörleriyle sağlıklı bir biçimde tartışılması mümkün olmayacağı gibi, çözüm yolunda atılacak adımlar da başarısız olacaktır.

Bu nedenle bu tür sorunlarla karşılaşmış birçok diğer ülkenin uyguladığı yöntemler örnek alınarak;

- Ülke içi ve sınır ötesi bütün operasyonlar bir an önce durdurulmalıdır.
- PKK'ya silah bırakması çağrısında bulunmak amacıyla sivil toplum temsilcilerinin ve siyasi partilerin aracılığına başvurulmalıdır.

² Bu sayı, hükümetin talebi üzerine Hacettepe Üniversitesi tarafından yapılan bir bilimsel araştırmaya dayanmaktadır. Öte yandan, bazı Kürt örgütleri zorunlu göç mağdurlarının gerçek sayısının 3 milyon civarında olduğunu iddia etmektedirler. Hacettepe Üniversitesi çalışması için bkz. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Aralık 2006, Ankara (bundan sonra "Hacettepe Üniversitesi Raporu").

- PKK militanlarının silahlarını bırakmasını teşvik edecek bir yasal düzenleme yapılmalıdır. Böylesi bir yasa hazırlanırken geçmişteki hatalar tekrar edilmemeli, PKK militanlarının silahlarını bırakmaları 'pişman olmaları'na koşullandırılmamalıdır.
- Silahlarını bırakanların yanı sıra halen cezaevinde bulunan PKK militanlarının toplumda yer edinebilmeleri için rehabilitasyon çalışmaları yapılmalı, bu kişilerin güvenlik ve eğitim gibi hassas sektörler dışında istihdamları sağlanmalıdır.
- Beyaz bir sayfa açma adına hüküm giymiş bütün PKK militanlarını kapsayan bir sicil affı çıkarılmalıdır.

B. KÜRT SİYASİ PARTİLERİ İLE DİYALOG

Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) Meclis'te bir grup oluşturmuş olması, en azından Kürtlerin bir kısmının siyasi talep ve düşüncelerinin doğrudan karar alma süreçlerine yansıtılması bakımından bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle de, hükümetin ve parlamentoda grubu bulunan bazı partilerin DTP'ye karşı uyguladıkları tecrit ve gerilim politikalarının sorunun çözümüne bir katkı sağlamayacağı unutulmamalıdır. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'nde DTP'nin kapatılması istemi ile açılan davada demokrasiden ve örgütlenme özgürlüğünden yana tavır almak konusunda özellikle hükümete ve AK Parti yetkililerine özel bir görev düşmektedir.

Parlamentoda özellikle hükümet yetkililerinin DTP'ye yönelik gösterdikleri dışlayıcı tavır, yereldeki dinamikleri de etkilemektedir. Bölgedeki illerde görev yapmakta olan mülki amirler de benzer tavırları DTP'li yerel yöneticilere karşı sergileyebilmekte, illerin sorunlarının çözüm süreçlerine belediye başkanlarını ve diğer yerel yöneticileri dâhil etmeyebilmektedirler. Oysa merkezi düzeyde DTP'li milletvekilleriyle, yerelde de DTP'li yöneticilerle ilişki ve diyalogun tesis edilmesi, Kürt Sorunu'nun demokratik çözümü için kaçınılmaz bir önem taşımaktadır.

Kürtlerin siyasi hayatındaki tek aktörün DTP olmadığı da bilinmektedir. Bu yüzden, Kürt Sorunu'nu bir şekilde gündemine alan siyasi parti ve örgütlenmelerle iletişim içerisine girilmeli ve Kürtlerin siyasi hayatının çoğulculaşmasının önü mutlaka açılmalıdır.

C. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI İLE DİYALOG

Gelişmiş demokrasilerde sivil toplum, toplumsal barışın ve insan haklarının korunması, hukuk devletinin güçlendirilmesi ve demokratik temsil açısından önemi tartışılmaz bir rol oynamaktadır. Sivil toplum kuruluşları, kamuoyu yaratma açısından olduğu kadar, resmi siyaset kanallarının tıkandığı durumlarda diyalog ve uzlaşının önünü açmaları açısından da önemli görevler üstlenmektedirler.

Kürt Sorunu özelinde, silahlı çatışma, olağanüstü hal ve anti-demokratik yasalar nedeniyle uzun yıllar siyaset yapmaktan ve temsil edilmekten mahrum bırakılan bir kesimin seslerini bütün farklılıklarıyla toplumun geri kalanına duyurabilmesi ve siyasette temsil edilmesi ancak hükümetin ve toplumun Kürt sivil toplum kuruluşlarını muhatap alması ile mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'de yaygın devlet anlayışının ve pratiğinin aksine, 'sivil toplum' kavramının sadece meslek kuruluşlarını ve işveren temsilcilerini değil, aynı zamanda ve öncelikle insan hakları örgütlerini, kadın kuruluşlarını, sendikaları ve diğer işçi temsilcilerini de kapsadığı hatırlanmalıdır.

Son zamanlarda hükümet ve devlet yetkililerinin bölgeye yaptıkları ziyaretlerde bazı sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle bir araya gelmeye başlamış olmaları olumlu bir gelişmedir. Bu kuruluşların arasında Kürt toplumunu temsil eden ve sorunu yakından bilenler yer almakla beraber, valilik ve diğer kamu kuruluşları ile organik ilişkileri olan ve devletten mali destek alan, bu anlamda 'sivil' olmayan kimi kuruluşlar da yer alabilmektedirler. Hükümetin Kürt Sorunu'nun çözümü yolunda yapacağı girişimlerde demokratik ilkeleri gözeterek, ilgili bütün sivil toplum kuruluşları ile iletişimde olması ve en 'radikal' addedilenler dâhil olmak üzere, bütün Kürt kuruluşlarının görüşlerini dinlemesi, demokrasinin ve toplumsal barışı sağlamanın gereğidir. Kadın kuruluşları özelinde, hükümet ve devlet yetkilileri sadece kadına yönelik aile içi şiddet gibi konularda değil, aynı zamanda zorunlu göç, silahlı çatışma ortamı ve devlet eliyle şiddetin kadınların hayatlarına etkisi, kadın intiharları ve namus cinayetleri gibi 'marjinal' addedilen hayati konularda çalışan kadın kuruluşları ile de görüşmelidirler.

III. Anayasal ve yasal reformlar

A. YENİ ANAYASA

Sivil ve demokratik yeni bir anayasa olmaksızın Kürt Sorunu'na kalıcı bir çözüm bulmak mümkün gözükmemektedir. Şeffaf, katılımcı ve toplumsal mutabakata dayalı bir hazırlık süreci sonucu oluşturulacak böyle bir anayasa, herhangi bir resmi ideolojiye atıfta bulunmamalı; devleti değil bireyleri korumayı amaçlamalı; demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarının korunması dışında 'değiştirilemez ilkeler' barındırmamalı; toplumun her kesimini kapsayıcı ve kuşatıcı bir dil ile yazılmalı; herhangi bir etnik/dini/mezhepsel/dilsel kimliğe dayanmayan ve Türkiye'nin çok kültürlü yapısını gözeten bir vatandaşlık anlayışını benimsemelidir.

Giriş bölümünde Türkiye'nin etnik, dini ve kültürel çeşitliliğini bir zenginlik olarak kabul eden kapsayıcı bir dilin kullanılması ve AB Kopenhag Kriterleri ile Katılım Ortaklığı Belgesi'ne ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları belgelerine atıfta bulunulması, anayasanın gerçek anlamıyla bir 'toplumsal sözleşme' olmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, ayrımcılığa karşı korunma hakkını tanıyan bir maddenin yer alması ve çoğunluktan birtakım özellikleri ya da tercihleri dolayısıyla ayrılan bütün bireylerin maddenin kapsamına girmesi için ayrımcılık tanımının ucu açık bir biçimde yapılması, Kürtlerin ve diğer birey ya da grupların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları ayrımcılıkla mücadelede önemli yol kat edilmesini sağlayacaktır.

Kuşkusuz, demokratik, eşitlikçi ve hukuk devleti ilkelerine dayalı bir anayasa, toplumsal sorunların çözümü için gerekli ancak yetersizdir. Önemli olan, toplumsal sorunların çözümünün önünü kapatmayan, aksine mümkün kılan kurucu metinlerin hazırlanmasıdır. Türkiye'de Kürt Sorunu dâhil temel siyasi meselelerin çözümü yönünde gelecekte oluşacak bir süreci engellemeyecek bir anayasanın hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla, uluslararası insan hakları normları ile uyumlu, temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasını engellemeyen, talep halinde Kürtlerin yoğun yaşadıkları yerlerde resmi dil dışındaki dillerde kamu hizmetleri almalarına ve anadilde eğitim veya anadil öğrenimi görmelerine imkân sağlayan, devletin bütün din ve inançlara eşit mesafede durmasını öngören, dini hak ve özgürlüklerin kullanımında hizmet alan/hizmet veren ayrımı yapmayan bir laiklik anlayışını benimseyen bir metin gerekmektedir. Bu bağlamda, Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Yüksek Öğretim Kurulu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Askeri Yargıtay gibi kurumların görev, yetki ve sorumluluklarını yeniden tanımlayan, kurumlar arası ilişkileri demokratik yönetim esasında yeniden düzenleyen bir anayasanın hazırlanması, Kürt Sorunu'nun çözümünün önündeki bazı temel engellerin kaldırılmasını da sağlayacaktır.

Yeni anayasanın, anayasal düzeni ortadan kaldırmaya yönelik gayri hukuki ve anti-demokratik teşebbüsleri önleyici mekanizmalar içermesi zaruridir. Bu bağlamda, yeni anayasada güvenlik sektörü üzerinde tam demokratik denetimi sağlayıcı bir takım düzenlemeler yapılmalıdır. Bu amaçla, Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmalı; Jandarma Genel Komutanlığı İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir genel müdürlük biçiminde düzenlenmeli; zorunlu askerlik kaldırılmalı ve vicdani ret anayasal bir hak olarak tanınmalı; Türk Silahlı Kuvvetleri sadece dış güvenlikten sorumlu hale getirilmeli; darbe teşebbüslerine açık ceza yaptırımı getirilmeli ve askeri yargının yetkileri askeri disiplin suçlarıyla ve savaş haliyle sınırlandırılacak şekilde düzenlenmeli; askeri harcamalar yasama ve yargı denetimine açılmalı ve başta Yüksek Askeri Şura (YAŞ) kararları olmak üzere bütün askeri uygulamalar yargı denetimine açılmalıdır.

Yeni anayasanın hazırlanma ve yürürlüğe girme süreci tamamlanıncaya kadar, bölgenin 'pilot bölge' ilan edilmesi ve bir tür acil eylem planının devreye sokulması da düşünülmelidir. Bölgenin, sorunların çözümü açısından 'öncelikli

bölge' ilan edilmesi, bölgeye yönelik özel yasaların yürürlüğe girmesi ve bu yasaların uygulamasında bürokratik ağırlığın hafifletilmesi değerlendirilmelidir.

B. YASAL REFORMLAR

MEDENİ VE SİYASAL HAKLAR

Kürt Sorunu'nun demokratik çözümü için yeni bir anayasanın kabulü de yeterli olmayacaktır. Bunun yanı sıra, temel hak ve özgürlüklere ilişkin yasal mevzuat bütünüyle yeniden düzenlenmelidir. Diyarbakır çalıştayında kimi katılımcılar, önce demokratik bir anayasanın hazırlanması ve daha sonra anayasanın dayandığı ilkeler ışığında mevzuat değişikliği yapılması gerektiğini savunurlarken, diğerleri yeni anayasa için gerekli tartışmaların yapılabilmesinin, ancak ifade özgürlüğünün önündeki yasal engellerin kaldırılması ile mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Ancak, zamanlaması nasıl olursa olsun, Kürt Sorunu'nun çözümünün ancak kapsamlı yasal düzenlemelerle mümkün olabileceği konusunda bir görüş birliği mevcuttur.

Öncelikle değiştirilmesi gereken yasalar arasında, Siyasi Partiler Kanunu, Milletvekili Seçimi Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Terörle Mücadele Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, Yüksek Öğretim Kanunu, Basın Kanunu, Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu gibi düzenlemeler bulunmaktadır.

Milletvekili Seçimi Kanunu'nda öngörülen ve genel olarak temsilde adaleti önleyen, dolayısıyla halkın yönetime katılma hakkını ihlal eden, özel olarak da Kürtlerin kurduğu partilerin bölgede aldıkları yüksek oylara rağmen Meclis dışında kalmalarına yol açan yüzde 10'luk seçim barajı birçok demokratik ülkede geçerli olan yüzde 5 seviyesine düşürülmelidir. Kürtlerin örgütlenme özgürlüğünden tümüyle yararlanabilmeleri, ancak Siyasi Partiler Kanunu'nda ve uygulamada siyasi partilere getirilen dil yasaklarının da kaldırılması ile mümkün olabilecektir. Böylece, Türkçe bilmeyen Kürt seçmenler siyasi temsilcileri ile doğrudan iletişim kurabileceklerdir. Aynı yasanın parti içi demokrasiye getirdiği sınırlamalar da kaldırılmalıdır. Son olarak, Siyasi Partiler Kanunu'nda ve Anayasa'da yer alan siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin düzenlemeler, uluslararası hukukun örgütlenme özgürlüğüne ilişkin standartlarını belirleyen Venedik Kriterleri ile uyumlu hale getirilmelidir.

Türkiye'nin yasal mevzuatı, son yıllarda yapılan bütün düzenlemelere rağmen, hâlâ ifade özgürlüğüne getirilen çok sayıda sınırlama içermektedir. Kürt Sorunu'nun özgürce tartışılmasını ve çözüm önerilerinin dile getirilmesini engelleyen bu kısıtlamalar, son yıllarda çok sayıda Kürt siyasetçisi, belediye başkanı ve sivil toplum temsilcisinin yargılanmasına ve hüküm giymesine yol açmıştır. Öyle ki, Diyarbakır Sur Belediyesi Meclisi'nin kamu hizmetlerinde 'çok dilli belediyecilik' ilkesini benimseme yönünde aldığı karar, Belediye Başkanı Abdullah Demirbaş'ın görevden alınmasına ve Belediye Meclisi'nin feshedilmesine yol açabilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına aykırı olan ifade özgürlüğünün önündeki bütün kısıtlamalar kaldırılmalı, Türkiye'nin yasal mevzuatı AB Kopenhag Kriterleri doğrultusunda yeniden düzenlenmelidir. Bu amaçla, Türk Ceza Kanunu'nun 215, 220, 301, 305, 314/2 no'lu maddeleri başta olmak üzere nefret söylemi ve şiddete çağrı içermeyen ifadeleri sınırlayan düzenlemeler kaldırılmalı, TCK'nın 216 no'lu maddesi ise amacı doğrultusunda Kürtleri ve diğer bütün grupları ırkçılığa, nefret söylemine ve saldırılara karşı koruyacak şekilde uygulanmalıdır.

Türkiye'nin usulüne uygun biçimde onayladığı ve Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca artık kanun hükmünde olan uluslararası sözleşmelerle ulusal mevzuatın arasındaki çelişkilere son verilmeli; dönemin nesnel koşulları altında bu belgelere konulmuş olan çekinceler kaldırılmalı ve imzalandığı halde henüz onaylanmamış belgeler daha fazla vakit kaybedilmeden onaylanarak yürürlüğe konulmalıdır. Özel olarak, Birleşmiş Milletler'in "Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi," "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi" ve "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme"si başta olmak üzere, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları belgelerine koyduğu çekinceler kaldırılmalı ve "Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması İçin Çerçeve Sözleşme" imzalanıp onaylanmalıdır.

İnsan haklarının etkili korunması için kurumsal yapılanmanın önemi göz önünde bulundurularak, Birleşmiş Milletler Paris İlkeleri doğrultusunda, tam bir idari ve mali özerkliğe sahip ve yeterli güvencelere kavuşturulmuş bağımsız bir Ulusal İnsan Hakları Kurumu, Kamu Denetçiliği (Ombudsman) Kurumu ve ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin özel bir kurum oluşturulmalıdır.

Kürtlerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunların başında ayrımcılık yer almaktadır. AB üyelik sürecinde mevzuatını müktesebat ile uyumlu hale getirmek için Türkiye'nin atması gereken adımların arasında, ayrımcılıkla mücadeleye dönük kapsamlı ve caydırıcı bir yasal mevzuat geliştirmek, bu mevzuatın uygulamasını izleyecek ulusal ve bağımsız bir kurum oluşturmak, ayrımcılığı engelleyici cezalar öngörmek ve bunların uygulanması için etkili ve caydırıcı mekanizmalar oluşturmak bulunmaktadır.

Ayrıca, bütün kademelerde eğitim müfredatının gözden geçirilmesi, ders kitaplarında Kürtler ve diğer toplumsal kesimler hakkındaki ayrımcı ifadelerin ve yanlış bilgilerin temizlenmesi, ülkenin yakın tarihinin nesnel ve mesafeli bir dille yansıtılması gerekmektedir. Görsel ve yazılı basında yaygın olan ırkçı ve ayrımcı dil ve nefret söylemi ile mücadele etmek açısından, Basın Kanunu'nda da gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Yasal reformların gerekli olduğu bir diğer alan ise, dil haklarıdır. Kürtçe ve diğer dillerin özel kurslarda öğretilmesini ve Kürtçe ile diğer bazı dillerde radyo ve televizyon yayını yapılmasını öngören reformlar olumlu olmakla birlikte, Kürtlerin taleplerini karşılamaktan uzaktırlar. Uygulamada getirilen bürokratik sınırlamalar, Kürtlerin bu son derece kısıtlı haklardan yararlanmalarını da engellemektedir. Örneğin, RTÜK özel kanalların Kürtçe yayın yapabilmeleri için gerekli olan izleyici profilini 2004'ten bu yana hâlâ çıkartmamıştır. Kaldı ki, Kürtçe yayın yapılabilmesi için izleyici profili koşulunun aranması, hakların kullanımının sınırlanma nedenleri arasında yeri olmayan bir koşuldur.

Kürtçe dilinin önündeki engellerin kaldırılması ve bu dilin korunması ve gelişmesi amacıyla atılması gereken adımlardan bazıları şunlardır:

- Anayasa ile Milli Eğitim Temel Kanunu değiştirilerek tüm eğitim kurumlarında Kürtçenin ikinci dil veya seçmeli dil olarak kullanılabilmesinin önü açılmalıdır.
- Örgütlenme ve ifade özgürlüğüne getirilen dil yasakları kaldırılmalıdır.
- Yer isimlerinin değiştirilmesi önlenmeli, değiştirilenlerin Kürtçe ve diğer dillerdeki orijinal isimleri iade edilmelidir.
- Bölgedeki camilerde vaazlar Türkçe/Kürtçe verilebilmelidir.
- Bölgedeki sağlık kurumlarına yapılan atamalarda Kürtçe bilen personel tercih edilmelidir.
- Bölgedeki eğitim kurumlarına yapılan atamalarda Kürtçe bilen personel tercih edilmelidir.
- Bölgedeki mahkemelere Kürtçe bilen personel atanmalıdır.
- Bölgedeki devlet tiyatrolarında Kürtçe oyunlar da sergilenmelidir.
- Üniversitelerde Kürt dili ve edebiyatı üzerine çalışma yapacak Kürdoloji enstitüleri açılmalıdır.

EŞİTLİK HAKKI

On yıllar boyunca ayrımcı ve asimile edici politikalara maruz kalan Kürtlerin, toplumun geri kalanı ile gerçek anlamda eşit olabilmeleri ve vatandaşlık haklarından yararlanabilmeleri, devletin belirli alanlarda pozitif yükümlülükler üstlenmesi ile mümkün olabilecektir. Kürtlerin özellikle eğitim alanında diğer vatandaşlarla eşit olanaklara sahip olabilmeleri, onlara dönük pozitif ayrımcılık politikalarının geliştirilmesini gerektirmektedir.

Kürtlerin eğitimde fırsat eşitliğine kavuşabilmeleri için, çocukların özellikle okul öncesi ve ilköğretimde anadilde eğitim veya anadil öğretimi görmeleri ve bunun yanı sıra Türkçe eğitim görebilecek seviyeye gelmeleri için özel olarak Türkçe eğitimi almaları; bölgedeki eğitim ihtiyacının karşılanması için gerekli altyapının sağlanması; lise ve üniversite düzeyinde KPSS, ÖSS ve benzeri sınavların bütün öğrencilere eşit fırsat tanıyan adil araçlar olmaları yönünde yeniden düzenlenmeleri, on yıllardır bu sınavlarda ülke sıralamasının en gerisinde yer alan Hakkâri, Şırnak gibi illerdeki öğrencilere dönük özel düzenleme yapılmasının düşünülməsi gerekmektedir.

Kürtlerin toplumsal yaşamın her alanında eşit muamele görebilmeleri için anadil taleplerinin örgütlü eğitimle sınırlı görülmemesi, Kürtlerin vatandaşlık haklarından yararlanabilmeleri için sağlık, adalet ve eğitim gibi bütün temel kamu hizmetlerinin, ihtiyaç doğrultusunda Kürtçe de verilmesi gerekmektedir. Bölgede Kürtçe bilen kamu personelinin görev yapması, yalnızca kamu hizmetlerinin bütün vatandaşlara erişiminin sağlanması için değil, devlet ile bölge halkı arasında güven ilişkisinin kurulması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer nokta, bölgeye kamu hizmeti vermek için görevlendirilen mülki yetkililerin, eğitim ve sağlık personelinin ve diğer kamu görevlilerinin her kademe nitelikli, tecrübeli, istekli ve en önemlisi bölge insanına karşı önyargısız olmaları zorunluluğudur. Bölge halkına hizmetle görevlendirilen kamu yetkililerinin bölgeyi bir 'sürgün yeri' olarak algılıyor olması, bölgeye yeterli tecrübesi ve niteliği olmayan ve bölge insanını tanımayan kişilerin atanması, devlet ile bölge halkı arasındaki güvensizliği büsbütün derinleştirmektedir.

IV. Ekonomik reformlar

Kürt Sorunu temelde bir ekonomik sorun olmamakla birlikte, sorunun çözümü için ekonomi ve ticaret boyutunun kritik bir önem taşıdığı göz ardı edilmemelidir. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana izlenen ayrımcı ekonomi politikaları, yirmi yıldan fazla süredir devam eden silahlı çatışmalar, zorunlu göç ve Kuzey Irak sorunu nedeniyle büyük bir yoksulluk ve yoksunluk içerisinde. Öte yandan, kendi üretim kaynaklarına, yeraltı ve yer üstü zenginliklerine sahip olan bölge, Türkiye'nin enerji kaynaklarının önemli bir bölümünü oluşturmakta ve ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktadır. Dolayısıyla, çoğu zaman ülkenin gerisi için 'yük' olarak addedilen bölgenin aslında Türkiye'nin bütününe önemli ekonomik getirileri bulunmaktadır.

Bölgeye dönük kalkınma çalışmaları katılımcı, hak temelli, insan odaklı ve yerel değerleri temel alan bir anlayış ile yapılmalıdır. Ekonomik reformlar bütünlüklü bir çerçeveye oturtularak, farklı alanlarda eş zamanlı adımlar atılmalıdır. Bu amaçla, bölgede tarım ve hayvancılığın yeniden canlandırılması için gerekli özel önlemler alınmalı, atıl kaynaklar değerlendirilmeli, komşu ülkelerle sınır ticaretinin önündeki engeller kaldırılmalı, bölgedeki özelleştirmelere yerel sermayenin katılımı için çaba sarf edilmelidir.

5084 sayılı "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" kapsamında ülke genelinde uygulanan teşviklerin 2009 yılında kaldırılacak olması, bölgede hali hazırda oldukça düşük olan yatırımları daha da azaltacaktır. Bölgedeki yatırımların artması için bölgeye özel bir teşvik sistemi geliştirilmeli ve bölgede cazibe merkezleri oluşturulmalıdır. Öte yandan, teşviklerin bölgedeki yatırımların artması için tek başına yeterli olmayacağı da bir gerçektir. Enerji ve ulaşım başta olmak üzere altyapı yatırımlarının yapılması, sanayinin işgücü ihtiyaçlarını karşılamak üzere mesleki eğitim verecek kurumların oluşturulması da gerekmektedir. En önemlisi, üreticisi, yatırımcısı, çalışanı ve tüketicisi ile bölge insanlarının kendi ekonomik yaşamlarını hangi biçimlerde şekillendireceklerini özgürce tartışabilmelerinin ortamı oluşturulmalıdır.

Bununla birlikte, ekonomik reformlar, Kürt Sorunu'nun çözümü için gerekli olmakla birlikte yetersizdir. Hükümetin ekonomi alanında atacağı adımlar, ancak siyasi adımlarla eş zamanlı olmaları halinde faydalı olacaktır. Aksi halde, bölge halkının devlete duyduğu güvensizlik daha da derinleşecek ve çözüm güçleşecektir. Bu bağlamda, hükümetin GAP'ı, Kürt Sorunu'nu çözecek temel araç olarak sunması hatalı bir anlayışı sergilemektedir. Bu ve benzer projeler, çözüm için tek başlarına yeterli olamayacaktır; ekonomik reformlar mutlaka siyasi adımlarla desteklenmelidir.

TESEV, 2006 tarihli araştırma raporunda bölgenin sosyal ve ekonomik sorunlarına dair kapsamlı çözüm önerilerini kamuoyu ile paylaşmıştı.³ Aşağıda yer alan tespit ve öneriler, Kürt işverenleri, sivil toplum temsilcileri, yerel yöneticileri, aydınları ve siyasetçileri tarafından geliştirilmiştir.

A. GAP EYLEM PLANI

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 27 Mayıs 2008'de Diyarbakır'da açıkladığı GAP Eylem Planı'nın hazırlanış sürecinde yapılan toplantılara ağırlıklı olarak iş dünyası ve meslek kuruluşları temsilcilerinin davet edilmiş olması ve sendikalar, yoksullukla mücadele eden örgütler, kadın kuruluşları ve insan hakları örgütleri temsilcilerinin sürecin dışında bırakılmış olması, bölge halkı açısından planın inandırıcılığını ve güvenilirliğini baştan zedelemiştir.

3 Bölgedeki sosyal ve ekonomik öncelikler üzerine daha detaylı bilgi için, bkz. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, TESEV Yayınları, 2006, [http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/guneydogu\[1\].pdf](http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/guneydogu[1].pdf).

Sonuç olarak ortaya çıkan metin de, ağırlıklı olarak bölgedeki işveren temsilcilerinin görüşlerini yansıtmakta, GAP konusunda söz sahibi olması gereken birçok başka kesimin seslerinin duyulmamasına yol açmaktadır.

Devletin bölgeye dönük geliştirmiş olduğu eylem planlarının en kapsamlı olanı ve Türkiye'nin en büyük bölgesel kalkınma projesi olarak bilinen GAP, bugüne kadar uygulandığı biçimiyle stratejik bir ulusal enerji projesi olarak görülmektedir. Nitekim, sanayi hammaddesinin çeşitliliğini, verimini ve kalitesini artırarak sanayinin gelişmesine ve böylece bölgede istihdamın yaratılmasına katkı sunması amaçlanan GAP kapsamındaki sulama projelerinin gerçekleşme oranı yüzde 15 iken hidroelektrik enerji projelerinin gerçekleşme oranı yüzde 74'tür.⁴

Kuşkusuz, Eylem Planı olumlu unsurlar içermektedir. Örneğin, ilk kez bir kalkınma planının tespit edilmiş bir finansmanı bulunmakta olup, sulama yatırımlarının bütçesi belirlenmiş ve 2012 yılı sonuna kadar bitirilmeleri taahhüt edilmiştir. Öte yandan, planın sorunlu yönleri ağır basmaktadır. Şöyle ki;

- Genel olarak planın nasıl hayata geçirileceği oldukça belirsizdir.
- Uygulamada sivil toplum kuruluşlarına herhangi bir rol öngörülmemiştir.
- Öngörülen Kalkınma Ajansları, Cazibe Merkezleri ve GAP Yürütme Kurulu, devlet güdümlü bir uygulama anlayışını ortaya koymaktadır.
- Plan, kültür turizmini geliştirecek faaliyetleri içerse de, ne bu faaliyetler hakkında detaylı bir plan, ne de bölgenin turizm potansiyelini değerlendirecek yeni ve kapsamlı bir strateji sunmaktadır.
- Planda 'eylem' olarak belirtilen içme suyu, kanalizasyon ve arıtma tesisleri gibi yatırımlar için herhangi bir ek bütçe öngörülmemiş olup belediyelerin zaten planlanmış olan yıllık yatırımları plana dâhil edilmiştir.
- Bölgedeki 4 milyon hektar alanın sadece 1,8 milyon hektarlık bölümü sulama alanı olmasına rağmen, planda sulama dışı alanlar için herhangi bir program öngörülmemektedir.⁵
- Sulama kanallarının tamamlanması ile yalnızca sulamaya elverişli toprak sahiplerinin gelirinin artacağı ve böylece gelir dağılımındaki eşitsizliğin daha da derinleşeceği göz ardı edilmiştir.
- Plan, büyük çoğunluğu resmi eğitim almamış olan zorunlu göç mağdurlarına ve diğer kent yoksullarına iş olanağı sunmamaktadır.
- Planda bölgeye özel olarak hayvancılık bazında birkaç destek öngörülse ve yine bölgeye özel olarak uygulanacak bazı ufak kümelenme projelerinden bahsedilse de, bunlar bölgenin yıllardır hızla gerileyen tarım ve hayvancılık sektörünü canlandırmayı sağlayacak kapsamda faaliyetler olmaktan uzaktırlar. Ayrıca plan, hayvancılığın gerilemesinin en büyük nedenlerinden biri olan yayla ve mera yasaklarına dair bir şey söylememektedir.
- Bölgede ağaçlandırma faaliyetlerine hız verileceğini duyuran planın, güvenlik nedeniyle bölgede ormanların yakılmış olmasına ve halen zaman zaman yakılmasına devam edilmesine değinmemesi, planın bölgenin gerçekleriyle kurduğu bağın zayıflığına dair şüpheleri kuvvetlendirmektedir.
- Bölgedeki mayın sorunu çok geniş bir alanı ilgilendirirken, planda sadece Mardin-Suriye sınırındaki mayınlı arazilerin temizleneceğine ilişkin sınırlı bir hedef yer almaktadır.
- Bölgede teşviklerin uygulanmasından tarımsal verimliliğin artırılmasına kadar birçok konu planda yer bulmuş olsa da somutlaştırılmamıştır.
- Yüzde 60'ı yoksulluk sınırının altında yaşayan bölge halkının açlık, barınma gibi günlük, acil ve ertelenemez sorunlarına ilişkin kayda değer bir çözüm önermeyen plan, bölgedeki adaletsiz toprak dağılımını değiştirmeye yönelik olarak da herhangi bir şey söylememektedir.
- Plan demokratikleşme, insan hakları, kültürel haklar ve yine Kürt Sorunu'nun diğer çok önemli boyutları olan zorunlu göç, koruculuk, iç bölgelerdeki savaş atıkları (mayın, patlamamış mermi ve bombalar vb), mevsimlik göç, köye geri dönüş gibi konulara hemen hemen hiç değinmemektedir. İlk bakışta bu konuların GAP Eylem Planı'nda yer alması gereksiz gibi görülse de, Kürt Sorunu'nun çok boyutlu ve karmaşık niteliği, bölgeyle ilgili her çalışmada, sorunun diğer boyutlarının da göz önünde tutulmasını gerekli kılmaktadır.

4 GAP hakkında bilgiler için genel olarak bkz. www.gap.gov.tr. Uygulamadaki son duruma ilişkin bir rapor için bkz. *Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Son Durum*, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Eylül 2008, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf>.

5 a.g.e., s. 4.

Eylem Planı dâhilinde ilk uygulamalardan olan Sosyal Destek Programı (SODES) çerçevesinde, planın yürürlükte olduğu bazı GAP illerinde valiliklerin keyfi kararlar aldıklarına ilişkin şikâyetler gündeme gelmeye başlamıştır. Bazı valilikler bütün sivil toplum kuruluşlarına SODES'ten yararlanmaları için duyuruda bulunmuşken, bazıları sivil topluma hiç duyuru yapmamış veya sadece kendilerine yakın gördükleri kuruluşları davet etmişlerdir. Bu tür keyfi uygulamalar, bölge halkının planın uygulamasına ilişkin kuşkularını haklı çıkarmaktadır.

Bütün bunların ışığında denilebilir ki, plan bölgenin sosyal ve ekonomik sorunlarının yapısal çözümüne dair bir öneri sunmadığı gibi, bölgedeki yoksulluğun etnik boyutunu da tamamiyle göz ardı etmektedir. Tam da bu yüzden, bölge halkında Başbakan'ın açıkladığı bu 'paket'in tıpkı öncekiler gibi uygulanmayacağı ve unutulacağı yönünde oldukça karamsar bir kanaat hâkimdir. Nihayetinde, Olağanüstü Hal rejimi ile yönetilmiş olan bütün Kürt illerini kapsamayan ve "Kürt" ifadesini içermeyen GAP Eylem Planı, bölge halkı tarafından Kürt Sorunu'nun çözümüne dönük bir politika olarak algılanmamaktadır. Dahası, planda yer alan 'dört milyon kişinin istihdam edileceği' türü gerçekçi olmayan taahhütlerin yerine getirilmemesi durumunda, halkın devlete duyduğu güvensizlik daha da derinleşecektir.

Bölgenin sosyoekonomik olarak gelişmesi, ancak Kürt Sorunu'nun çözümüyle birlikte ele alındığı takdirde mümkün olacaktır. Bölgeye refah, huzur ve mutluluk getirmek, Kürt Sorunu'nun tanınmasından ve bölge halkının yaşadığı travmaları atlatmasına yardım edecek demokratik bir ortamın yaratılmasından geçmektedir. Bu bağlamda, ya paketin kendisi siyasi istikrara dair bir beşinci eksen içermeli ya da bu konuda geliştirilecek paralel politikalarla ilişkilendirilerek yürütülmelidir. GAP'ın farklı gruplara etkilerinin bugüne dek son derece eşitsiz olmasının mirası olan bölge halkının plana karşı duyduğu güvensizlik göz önünde bulundurulduğunda, sulama kanallarının tamamlanmasının ardından projeye son verilmesi en uygunu olacaktır.

Öte yandan, GAP'a son verilmesi durumunda bölgenin --ve ülkenin geri kalmış diğer bölgelerinin-- kalkınmasını koordine edecek yeni bir kurumsal yapının oluşturulması gerekecektir. Uzun yıllar boyunca Olağanüstü Hal altında yönetilmiş olan bölge illeri özelinde yeni, güvenilir bir ekonomik rehabilitasyon projesi oluşturulmalı ve bu proje mutlaka siyasi politikalarla eş zamanlı uygulanmalıdır.

Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, hükümetin Kürt Sorunu'na çözüm aracı olarak kamuoyuna sunduğu GAP, bugün Kürt Sorunu'nun en yoğun olarak yaşandığı Hakkâri, Muş ve Bingöl gibi illeri kapsamamaktadır. O nedenle, ekonomik kalkınma anlamında bundan sonra atılacak adımlarda, GAP illeri değil, Olağanüstü Hal ile yönetilmiş olan iller esas alınmalıdır.

B. SANAYİ VE TİCARET POLİTİKALARI

Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu yana devlet tarafından ihmal edilmiş olan bölge, 1980'lerin başından bu yana ayrıca silahlı çatışma ortamının ve Olağanüstü Hal'in yol açtığı siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunları nedeniyle ekonomik olarak büsbütün geri kalmıştır. AB ile adaylık müzakereleri yapan bir Türkiye'de, bölge ile ülkenin geri kalanı arasındaki ekonomik uçurum kabul edilemez bir orandadır. Hükümetin Kürt Sorunu'nun çözümü konusunda samimi olduğunun en önemli göstergelerinden birisi, bölgenin kalkınması için göstereceği özel çaba olacaktır.

Bölgeye yatırım yapılmasını sağlamak için AB ülkelerindekine benzer bölgesel teşvik politikaları izlenmelidir. Özel olarak atılması gereken adımların bazıları şunlardır:

- Ağır sanayi yatırımlarının yerine istihdama dönük yatırımlar yapılmalı, ekonomik ve sosyal sermayeyi güçlendirecek politikalar eş zamanlı uygulanmalıdır.
- Bölgedeki sanayinin altyapı eksikleri ve özellikle enerji sorunu çözülmelidir.
- Enerji ihtiyacının giderilmesi amacıyla bölgenin doğal enerji kaynakları göz önünde bulundurulmalı, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi alternatif enerji üretim sistemleri geliştirilmelidir.
- Bölgeye yönelik özel bir teşvik sistemi geliştirilmelidir.
- Bölgenin kamu yatırımlarından aldığı pay ile yatırımların gerçekleşme oranı artırılmalı ancak bu yapılırken, askeri harcamalar kamu yatırımı olarak gösterilmemelidir.
- Bölgedeki fabrikaların kapanmaması için işletme kredisi verilmelidir.
- Yürürlükten kaldırılmış olan parasal teşvik sistemi yeniden hayata geçirilmelidir.
- Kentlerdeki niteliksiz iş gücünün istihdamına dönük mesleki eğitim verilmelidir.

- Bölgedeki yatırımlar için yatırım indirimi ve 15 yıl boyunca gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti getirilmelidir.
- İmalat sanayinde maliyeti düşürmek ve rekabet gücünü artırmak için yüzde 50 ile yüzde 80 arasında enerji desteği sağlanmalıdır.
- Tüm teşvik ve destekler, en az 15 yıl boyunca uygulanmalıdır.
- Ucuz ve uzun vadeli yatırım ve işletme kredileri uygulanmalı, teminat sistemi değiştirilerek proje ve işletme, teminat olarak kabul edilmelidir.
- Küçük girişimcilere ve işini büyütmek isteyen yatırımcılara faizsiz ve 2 ila 5 yılı ödemesiz olmak üzere en fazla 100 bin YTL kredi verecek bir mekanizma ve fon oluşturulmalıdır.
- Bölgedeki illerin potansiyelleri belirlenerek il gelişme planları hazırlanmalı, bu planlar doğrultusunda belirlenecek öncelikli alanlar için cazip teşvikler uygulanmalıdır.
- Özellikle kadınların kullanabileceği, başvurusu zor olmayan kredi olanakları oluşturulmalıdır.

C. TURİZM

Bölgede turizm önemli bir istihdam ve gelir kaynağı potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin doğu bölgesi, kış ve doğa sporları; güneydoğu bölgesi ise kültür, tarih ve inanç turizmi açısından son derece zengindir. Ancak, silahlı çatışma ortamı, bölgenin kültür ve turizm alanındaki devlet yatırımlarından mahrum bırakılmış olması, sektörde hizmet verecek nitelikli işgücünün bulunmaması, bölgeye turist çekmek için gerekli altyapı olanaklarının bulunmaması gibi nedenlerden dolayı, bu potansiyel bugüne dek yeterince kullanılamamıştır. Türkiye'nin Ermenistan ve Irak gibi komşularıyla ilişkilerinin olumsuz olması ve doğu ve güney sınırlarının büyük ölçüde kapalı olması da bölgenin kültür, tarih ve inanç turizmi potansiyelinden yeterince faydalanılamamasına yol açmıştır.

Türkiye'nin en önemli tarihsel zenginliklerinden biri olan Hasankeyf'te bir baraj inşa edilmesinin planlanması ve buna direnen yöre halkının iradesinin hiçe sayılması, hem hükümetin hesap verebilirliği ve demokratik yönetim, hem de kültür mirası açısından son derece kaygı vericidir. Sit alanı olan Hasankeyf'te Koruma Kurulu kararlarına rağmen bir baraj inşa edilmesi, bölgede yeni bir zorunlu göç dalgası yaratacak olması nedeniyle ayrıca sorunludur.

Bölgede turizmin geliştirilmesi amacıyla yapılması gerekenlerden bazıları şunlardır:

- Bölgenin kültürel, tarihi ve dini mirasının korunmasına yönelik özel projeler hazırlanmalıdır.
- Bölgede doğa ve kış sporlarının gelişmesine yönelik yatırımlar yapılmalıdır.
- Bu amaçla, bölgenin kırsal ve dağlık arazilerinde acilen kapsamlı bir mayın temizleme çalışması yapılmalıdır.
- Komşu ülkeler ile Orta Doğu ülkelerinden turist çekebilmek amacıyla özel kampanyalar yapılmalıdır.
- Bölge ülkeleri ile ilişkiler düzeltilmeli, ülkenin doğu ve güneydoğusundaki bütün sınır kapıları açılmalıdır.
- Hasankeyf'te baraj inşa edilmesi projesinden acilen vazgeçilmelidir.

D. SINIR TİCARETİ

Geçmişte uluslararası ticaret yollarının geçtiği bölgede son derece canlı bir ekonomik hayat bulunmaktaydı. Oysa bugün, bölgenin doğal ekonomisi tamamen tahrip olmuş, bölgedeki üretici ve tüketicilerin sınır ülkeleriyle ekonomik ilişki içerisinde olmalarının imkânları ortadan kaldırılmıştır. Bir zamanlar Orta Doğu ekonomisinde önemli bir güce sahip olan bölgenin, ekonomik olarak kendini toparlaması için sınır ticaretinin önündeki engeller bir an önce kaldırılmalıdır. Bu alanda yapılması gerekenlerden bazıları şunlardır:

- Bölgenin ekonomik ve ticari potansiyelinin açığa çıkarılması için Türkiye'nin Ermenistan ile sınır kapısı açılmalıdır.
- İran, Irak ve Suriye ile sınır kapıları açık olmakla beraber, bu ülkelerle yapılan sınır ticaretinin önünde önemli engeller bulunmaktadır. Bu bağlamda, sınır ticareti konusunda Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın hazırladığı genelge, illerin ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek sınır ticareti rahatlatılmalıdır.

- Bu ülkelerle bölgesel ilişkiler geliştirilerek, ticaretin canlandırılması için Suriye, İran, Irak ve Bölgesel Kürt Yönetimi'nin Diyarbakır'da konsolosluk ve temsilcilikler teşvik edilmelidir.
- Bölgede yatırıma dönük sermaye dolaşımının önü açılmalıdır.
- Sınır kapılarındaki güvenlikten kaynaklanan aksaklıklar giderilmelidir.
- Suriye sınırında başlatılan mayın temizleme çalışmaları, bütün komşu ülke sınırlarını kapsayacak şekilde genişletilmeli ve bir an önce tamamlanmalıdır.

E. TARIM VE HAYVANCILIK

Bölgenin temel geçim kaynakları arasında tarım, tarıma dayalı sanayi ve hayvancılık yer almaktadır. Bölgenin kalkınması için tarım ve tarıma dayalı sanayinin ağırlıklı olarak yer aldığı birçok teşvik politikası ve projeyi kapsayan bu güne kadar toplam 42 paket kamuoyuna açıklanmış, ancak bunların hemen hiçbirisi amacına uygun uygulanamamıştır. Bölgenin tarım ve hayvancılık potansiyelinin gerektiğince değerlendirilememesinde zorunlu göç nedeniyle tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun kırsal alandan koparılmış olması, silahlı çatışma ortamının devam ediyor olması, bölge ülkeleri ile sınır ticaretinin önünde engeller bulunması ve devlet tarafından verilen teşviklerin yetersiz olması da büyük rol oynamıştır. Tarım ve hayvancılıkla uğraşacak nüfusun önemli bir bölümünün zorunlu göç nedeniyle topraklarından koparılmış olması dikkate alındığında, bu alanda atılacak adımların, köye dönüşün önündeki engellerin kaldırılmasına ve dönüşlerin kolaylaştırılmasına yönelik politikalarla eş zamanlı atılması gerektiği unutulmamalıdır. Bu çerçevede;

- İklim ve coğrafi yapısı itibariyle birçok meyve ve sebzenin mevsimlerin geçiş dönemlerinde üretilmesine elverişli olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin potansiyelleri birlikte değerlendirilmelidir. Bu anlamda meraya dayalı koyunculuk ve arıcılığın bölgedeki binlerce aile için geçerli ve kalıcı bir alternatif geçim kaynağı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.
- Güvenlik gerekçesiyle uygulanan yayla ve mera yasakları kaldırılmalı ve yer değiştiren arıcılara engel oluşturulmamalıdır.
- Bitkisel üretim ve hayvancılık, bölgenin kalkınması için lokomotif sektörler olarak görülmeli, bu konuda denetlenebilir teşvik politikaları uygulanmalıdır.
- Üretimi teşvik etmek amacıyla, üreticilere teknik bilgi, girdi ve ürün desteği sağlanmalıdır.
- Hayvancılığın yeniden canlandırılması için bölgede damızlık yetiştirecek gen merkezleri teşvik edilmeli ve desteklenmelidir.
- Bölgede ürün desenini artırmaya uygun projeler devlet tarafından sübvansede edilmelidir.
- Zorunlu göç nedeniyle üretim araçlarını yitiren üreticilerin tekrar üretime dönmeleri durumunda bu araçları iade edilmelidir.
- Belli bir sayıdan fazla hayvan besleyen üreticiler için ziraat mühendisi ve veteriner hekim, belli bir dekadardan fazla arazi işleyen üreticilere ziraat mühendisi istihdamı zorunlu kılınmalı ve geçiş dönemi için teknik eleman giderleri devlet tarafından karşılanmalıdır.
- Üretimi artırmak ve pazarlamayı kolaylaştırmak üzere kooperatif ve birliklerin kurulması teşvik edilmeli, amaca uygun işlemleri sağlanmalıdır.
- Bölgede organik tarıma uygun izole ve kirlenmemiş araziler mevcuttur. Bu araziler üretime kazandırılmalı, iyi tarım uygulamaları ve organik üretim yaygınlaştırılmalıdır.
- Bölgede ormanların yakılması birçok canlının habitatını bozmuş, toprak yüzeyini örten bitki kalıntılarını yok etmiştir. Bu sebeple yağmur sularının yüzey akışıyla toprak kaybı artmakta ve yeraltı suları gün geçtikçe azalmaktadır. Bu durumun sebep olacağı daha büyük doğal afetlerin önüne geçmek için başta askeri birlikler olmak üzere tüm kamu ve sivil kurumlar şimdiye kadar tahrip edilen doğal kaynakların geliştirilmesi için seferber edilmelidir.
- Bölgede acilen kapsamlı bir mayın temizleme çalışması yapılmalıdır.
- Bölgenin bütününe kapsayan makro tarım ve hayvancılık politikaları yerine, illerin farklı ihtiyaç ve potansiyelini dikkate alan mikro kırsal kalkınma projeleri geliştirilmelidir.

- Bu doğrultuda atılacak adımlar, yerel paydaşların önerileri dikkate alınarak ve onlarla istişare halinde gerçekleştirilmelidir.
- Bölgede oldukça gecikmeli olarak yapılmaya başlanmış olan tapu kadastro çalışmaları kısa süre içerisinde tamamlanmalıdır.
- GAP bünyesinde başlamış olan sulama çalışmaları ve DAP hayvancılık projeleri bir an önce bitirilmeli ve bölgenin bütün illerini kapsayacak şekilde genişletilmelidir.

V. Sosyal politikalar

Bölgede alarm verici düzeyde olan yoksulluk, silahlı çatışmaların ve şiddet ortamının yarattığı bir toplumsal olgu, Kürt Sorunu'nun da bir sonucudur. Bölgedeki insanların günlük hayatlarını idame ettirebilmeleri için acil bir eylem planına ihtiyaç bulunmaktadır. Yoksullukla mücadele için hak temelli bir politika geliştirilmesi, Kürt Sorunu'nun çözümü yönünde atılacak ilk adımlardan birisi olmalıdır. Devlet, Kürtlere ve diğer bütün vatandaşlara yönelik sosyal politikalarında 'yardım' eksenli hareket etmek yerine, hak temelli bir anlayışı benimsemeli, bütün vatandaşların etnik kökenlerine, siyasi görüşlerine, adli sicillerine ve siyasi faaliyetlerine bakılmaksızın haklarından yararlanabilmeleri sağlanmalıdır.

Doğrudan gelir transferi, sosyal politikanın bölgedeki en ivedi, en etkin aracı olmak durumundadır. Bölgedeki 1 milyona yakın yoksul aileye her ay, net asgari ücretin yarısı kadar maaş bağlanması ilkesi benimsenebilir. Bu maaş, evdeki anneye, mutfak maaşı olarak verilmelidir. Yoksul aile başına ayda kabaca net 200 YTL'lik bir destek maaşı bağlanması, aylık 200 milyon YTL'lik, yıllık 2,4 milyar YTL'lik bir kaynak ihtiyacı demektir ki, bu, 2007'de 203 milyar YTL olarak gerçekleşen toplam bütçe harcamalarının yüzde 1'inden biraz fazladır.

Sosyal politika alanında atılması gereken genel ve özel diğer bazı somut adımlar şöyle sıralanabilir:

- Gelir transferinde ve sosyal yardımda süre, ihtiyaç ile ilişkilendirilmelidir.
- Bütün sosyal yardımlardan sorumlu olarak bir tek kamu kurumu belirlenmeli ve yetkilendirilmelidir. Bu, vatandaşları çok sayıda kuruma gitme zahmet ve masrafından kurtaracaktır.
- Yapılan sosyal yardımlarda insan onuruna saygı gözetilmeli ve yardım edilenlerin kimliklerinin deşifre edilmemesi için gerekli önlemler alınmalıdır.
- Devletin bölgeye dönük ekonomi eksenli yatırım politikası, sosyal eksenli bir yöne doğru kaydırılmalı veya genişletilmelidir.
- Bu değişimin ilk adımı olan sosyal alanda kurumsallaşma için bir yıl (örneğin 2009 yılı) kampanya yılı olarak ilan edilmelidir.
- Sosyal hizmetlerin örgütlenmesi ve işletilmesi profesyonel kişi ve kurumlarca yapılmalıdır.
- Bu nedenle çok acil olarak Dicle Üniversitesi ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi bünyelerinde Sosyal Hizmet Bölümleri açılmalıdır.

A. EĞİTİM

Son yıllarda kamunun ve özel sektörün liderliğindeki kampanyalar, bölgede ilköğretim okullarına kayıtlı çocukların ve özellikle kız çocuklarının sayısında önemli bir artış sağlamıştır. Hükümetin Şartlı Nakit Transferi adı altında çocuklarını okula kaydeden ailelere çocuk başına verdiği aylık nakdi yardımlar da bu sonuçta oldukça önemli bir etkidir. Ancak, ilköğretimde okuyan yoksul öğrencilerin okula gitmesini kolaylaştırmaya yönelik bazı politikaların ortaöğretimde devam etmemesi nedeniyle ortaöğretime devam oranları hâlâ çok düşüktür.

Bölge genelinde ilköğretimde okuyan kız öğrencilerin oranı yüzde 30'lardan yüzde 46'ya yükselmiş olmakla birlikte, okula kayıtlı kız ve erkek öğrencilerin sayısı arasındaki dengesizlik hâlâ ciddi boyutlardadır. Ayrıca, bölgede

okullaşma oranı son yıllarda görece yükselmiş olmasına rağmen, kayıt sildirmenin ve devamsızlığın yoğun olması nedeniyle, gerçekte okula devam eden çocuk sayısı çok düşüktür. Devlet, öğrenim yılının başında kayıtlı çocuk sayısını denetlemede gösterdiği hassasiyeti, sene sonunda karne alan çocuk sayısını takip etmekte göstermemektedir. Özellikle kırsal alanda çok ciddi bir eğitim sorunu yaşanmaktadır.

Halen, zorunlu ilköğretim çağında olmasına rağmen, ülkenin çeşitli bölgelerinde aileleri ile birlikte tarlalarda çalışmak zorunda kalan çok sayıda Kürt çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların kayıtlı olduğu okullarda ilkbahar ve sonbahar aylarında öğrenci sayısında büyük bir düşüş yaşanmaktadır. Devlet kısa vadede, bu çocukların aileleri ile birlikte mevsimlik işçi olarak çalış(tırıl)malarını önleyici tedbirler alamayabilir. Bu durumda devletin, çocukların öğrenimlerinden geri kalmamaları için gittikleri yerlerde gereken tedbirleri alması elzemdir.

Devletin bölgede yaptığı eğitim yardımları son yıllarda artmış olmakla birlikte, hâlâ son derece yetersizdir. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2007'de Türkiye genelinde ortaöğretimde bir dersliğe 32, bir öğretmene 17 öğrenci düşmekte iken, ilköğretimde olduğu gibi ortaöğretimde de Türkiye'nin en kalabalık sınıfları, derslik başına 38 ve öğretmen başına 23 öğrenci ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir. Ayrıca, bölgede çok ciddi bir öğretmen açığı bulunmaktadır. Son yıllarda bölgeye kadrolu öğretmen yerine sözleşmeli öğretmenlerin atanması, bir yandan eğitimin kalitesini düşürmekte, diğer yandan öğretmenlerin sendikal haklardan yararlanmalarını engellemektedir.

Son on yıllarda ülke genelinde yapılan ÖSS ve KPSS gibi merkezi sınav sonuçları, bölgedeki bazı illerin sürekli ülke sıralamasının sonlarında yer aldığına işaret etmektedir. Bu durum, gerek bu illerde yaşayan Kürt çocukların, gerekse aileleri görev gereği bu illere gelmiş olan diğer çocukların eğitim hakkından diğer çocuklarla eşit olarak yararlanmalarını engellemekte, onların hayata yaşıtalarının çok gerisinde atılmalarına yol açmaktadır. Oysa eğitim, devletin bütün vatandaşlarına eşit erişim ve fırsat tanımakla yükümlü olduğu temel kamu hizmetlerinden birisidir.

Bölgedeki eğitim sorunlarının giderilmesine yönelik olarak yapılması gerekenlerden bazıları şunlardır:

- Eğitim politikası belirlenirken, genel bütçe planlanırken ve personel atamaları yapılırken, bölge insanlarının eğitimde ülkenin geneline oranla son derece geri bırakılmış olduğu dikkate alınmalı ve bölgenin eğitim ihtiyacını karşılamaya dönük özel önlemler alınmalıdır.
- Özellikle yoksul ve zorunlu göç mağduru olan ailelerin çocuklarının eğitim ihtiyaçları karşılanmalı ve çocukların okula devamının sağlanması için acil bir eylem planı hazırlanmalıdır.
- KPSS ve ÖSS gibi merkezi sınavlarda son sıralarda yer alan bölge illerinde okuyan bütün çocuklar için özel bir düzenleme yapılmalı, gerekirse ek puan sistemi gibi pozitif ayrıcalıklar düşünülmelidir.
- Bölgedeki mevcut yurt ve okul binaları depreme dayanıklı hale getirilmelidir.
- Bazı bölgelerde 'toplama kampı' havasına bürünen okul ve yurtlara daha az çocuğun devam etmesi amacıyla yeni okul ve yurtlar inşa edilmelidir. Ayrıca, özellikle kız öğrenciler için, lise eğitimlerine devam edebilmelerini sağlayacak yurtlar yapılmalı, öğrencilerin bu yurtlardan sınav şartı aranmaksızın yararlanabilmesi sağlanmalıdır.
- Bölgedeki okullar gerekli eğitim ve öğretim gereçleri ile donatılmalıdır.
- Bölgedeki okulların öğretmen açığı bir an önce kapatılmalı, bölgeye stajyer öğretmen gönderilmesi uygulamasına son verilmeli, gerekli sayı ve nitelikte öğretmenler uzun süreli olarak görevlendirilmelidir.
- Maddi durumu yetersiz olan öğrencilere öğrenimleri için gerekli bütün eğitim araç ve gereçleri ücretsiz verilmelidir.
- Çocuk yoksulluğunun en önemli boyutu olan beslenme sorununu hafifletmek amacıyla okullarda en azından bir öğün ücretsiz sıcak yemek verilmelidir.
- Okula gitmek için bir ulaşım aracı kullanmak zorunda kalan öğrenciler için ücretsiz taşıma olanağı sağlanmalıdır.
- Kürt Sorunu'nun çözümü ve toplumsal barışın sağlanması adına, ders kitapları insan hakları, eğitim ve pedagoji uzmanları tarafından gözden geçirilmeli ve Kürtler, Gayrimüslimler, Aleviler, Romanlar vb. gruplara yönelik dışlayıcı, ayrımcı bilgi ve ifadeler çıkartılmalıdır.

- Ders kitapları yeniden yazılarak Türkiye'nin çok kültürlü toplumsal yapısı çocuklara küçük yaştan itibaren nesnel ve barışçı bir dille aktarılmalıdır.
- İlköğretim okullarında her hafta yapılan törenlerde okutulan ve "Türküme, doğruyum" diye başlayan ant kaldırılmalıdır.

B. YOKSULLUKLA MÜCADELE

Yoksullukla mücadelede kent yoksulları ile kırsal yoksulların ayrıştırılması, farklı ihtiyaç ve sorunları olan bu iki gruba yönelik özel programların hazırlanması ve özellikle kırsal yoksullara ulaşabilecek bir destek mekanizmasının oluşturulması gerekmektedir. Başta zorunlu göç mağdurları olmak üzere, bölgedeki yoksul nüfusun 'onurlu bir yaşam' sürebilmesi için bu nüfusun üretimle bağının yeniden kurulması şarttır.

Öte yandan, mevcut işsizlik ve yoksulluk sorununun istihdamla tam olarak çözülmesi mümkün görülmemektedir. İstihdam edilemeyen insanlara gelir güvencesi verilmesi ve toplumla entegrasyonlarının sağlanması ancak gelir transferi politikaları ile mümkün olabilecektir. İstihdama yönelik çabalar devam etmelidir; ancak 'tam istihdam'ın bölge için mümkün olmadığı da görülmelidir. Özellikle özel sektör yatırımları için bölgede cazip koşulların bulunmadığı bilinmelidir. Bu nedenle;

- Yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde, bölgedeki toplum merkezleri, çocuk ve gençlik merkezleri, spor alanları ve kültür merkezleri bütün nüfusu kapsayacak ölçüde yaygınlaştırılmalıdır.
- Bu merkezler piyasa dışı ve 'toplumsal fayda'ya yönelik kurumlar olarak kullanılmalıdır.
- Bölgedeki işsiz gençler, halk eğitim merkezleri kanalıyla alacakları kısa süreli eğitimlerle yaşlı bakımı, çocuk bakımı, çocuklarla sanat çalışmaları, spor gibi sosyal hayatı zenginleştirecek işlerde istihdam edilmelidir.

Genel nüfusa yönelik Yeşil Kart ile Şartlı Nakit Transferi gibi uygulamalar, birer 'yardım' değil, sosyal politika olarak görülmeli ve geliştirilmelidir. Bu politikaların bölgedeki nüfusa ulaştırılmasında nesnel ölçütler kullanılmalı, Terörle Mücadele Kanunu kapsamında gözaltına alınmış olmak, tutuklanmak veya hüküm giymiş olmak gibi siyasi nedenlerle yardımların kesilmesi uygulamasına son verilmeli, sosyal politikaların vatandaşlara ulaşımında güvenlik değil, hak eksenli bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu bağlamda, bazı kamu yetkililerinin bölgede ve Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde gerçekleşen gösterilere katılan çocukların ailelerinin Yeşil Kartlarının iptal edildiği ve kendilerine yapılan kömür ve gıda yardımlarının durdurulduğu yolundaki açıklamaları kaygı vericidir. Bu tür uygulamalar, sadece insan haklarına aykırı değildir; aynı zamanda, izlenen sosyal politikaların ve yoksullukla mücadele programlarının gözetmeleri gereken hedeflere ulaşmalarını da engelleyicidir.

- Bölgedeki kentlerin, çoğunluğu zorunlu göç sonrası kurulmuş olan, yoksul mahallelerinde, devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ile toplum merkezleri kurulmalı ve yönetilmelidir.
- Bu merkezler semt halkının yönetiminde söz sahibi olduğu katılımcı bir anlayışla yerelden yönetilmelidir.
- Bu merkezlerde, sokakta çalışan çocuklar, yaşlılar, kadınlar gibi dezavantajlı ve hassas gruplara dönük özel politikalar uygulanmalıdır.
- Bu merkezlerde, gençlere, yetişkinlere ve okula gitmeyen çocuklara yönelik istihdama dönük mesleki eğitim programları geliştirilmelidir.
- Kentlerde yaşamlarını sürdürme mücadelesi veren insanların tamamına yönelik özel sosyal ve psikolojik rehabilitasyon politikaları geliştirilmelidir.
- Gelir transferi, sosyal hizmetler karşılığı gelir aktarımı gibi yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadeleye yönelik sosyal yardımlar geliştirilmelidir.
- Yoksullukla mücadele projeleri geliştiren sivil toplum kuruluşlarına kaynak aktarılmalı, bu çalışmaları takip etmek üzere, uzmanların da içinde yer alacağı izleme ve değerlendirme ekipleri kurulmalı ve işlevsel kılınmalıdır.
- Özellikle açlık sınırının altında yaşayan kesim için acil olarak koşulsuz nakit destekleri devreye sokulmalıdır.

C. ÇOCUKLAR

Bölgedeki kentlerde ve kırsalda yaşayan çocukların durumu, tek başına ele alınması gereken büyük bir sorundur. Özellikle 1990'ların başlarından bu yana yaşanan zorunlu göç sürecinde ortaya çıkan yoksulluk, ailelerin çocuklarını okutamamalarına ve geçinebilmek için onları çalıştırmak zorunda kalmalarına yol açmıştır. Türkiye'nin taraf olduğu Birleşmiş Milletler "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" uyarınca korumakla yükümlü olduğu haklar, bölgedeki Kürt çocukları için ulaşılamaz hale gelmiştir. Bölgedeki yoksul ve eğitimsiz çocukların eğitim, barınma, güvenli yaşam gibi en temel hakları ihlal edilmekte, hem bölgede, hem de ülkenin batısındaki büyük kentlerde çocuk emeği sömürülmektedir. Devletin yoksul Kürt çocuklarına dönük bir program geliştirmesi veya yerel inisiyatifler tarafından geliştirilen programlara bütçe ayırması zaruridir.

Son dönemlerde bölgede çocuklara yönelik kötü muamele ve işkence uygulamaları ile insan haklarına aykırı yargılamalarda kaygı verici bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle, Abdullah Öcalan'a işkence yapıldığı iddiaları nedeniyle bölgenin çeşitli illerinde meydana gelen protesto gösterilerine katılan çocukların 'PKK terör örgütü adına suç işlemek' ve 'PKK örgütünün propagandasını yapmak' suçlarından 31 aya kadar hapis cezası istemi ile yargılanacak olmaları, hukuk devleti ve insan hakları ile bağdaşmayan bir gelişmedir. Birleşmiş Milletler "Çocuk Haklarına Dair Sözleşme" başta olmak üzere, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerine aykırı olan bu politika, karar ve uygulamalara acilen son verilmelidir.

Kürt çocuklarına verilecek her türlü sosyal hizmette anadile duyarlı olunması çok önemlidir. Ancak, sorunun sosyal boyutunun derinleşmesi dikkate alındığında, alınması gereken çok sayıda acil önlem olduğu görülmektedir. Bir siyasal sorun olarak Kürt Sorunu'nun en geniş tahribat yarattığı alan sosyal alandır. Nüfusun yer değiştirmesi, klasik geçimlik iktisadın kaybolması ve kentsel alanda üretim sistemi içine dâhil olamama gibi nedenlerle hızlı bir yoksullaşma yaşayan insan kitlesi içinde de en büyük hasarı çocuklar, gençler, kadınlar ve özel ihtiyaç grupları olarak özürü ve bakıma muhtaç insanlar görmektedir.

Siyasal çözümü bekleyemeyecek kadar ağır bir insani sorunun 'yaratıldığı' bu sürece acilen müdahale edilmesi gerekmektedir. Bu süreçte karşımıza çıkan 'sokaktaki çocuklar', 'suça sürüklenen çocuklar', 'intihara sürüklenen kız çocukları', 'töre cinayetleri' ve bölge dışına ve özellikle batı illerine yansıyan bölge kökenli çocuk sorunları, bağlamları dışında görülmemelidir. Bütün bunlar birer 'çocuk sorunu' değil, Kürt nüfusun toplumsal dokusundaki büyük altüst oluşun ve sonuçta ortaya çıkan korumasızlık ve sahipsizliğin tezahürleridir. Devletin bölgedeki çocuklara bir sosyal atılım borcu bulunmaktadır.

Çocukların sorunlarının çözümü yönünde yapılacaklardan bazıları şunlardır:

- Okullar sadece bir eğitim-öğretim kurumu olmaktan çıkarılarak bir sosyal refah alanına dönüştürülmelidir.
- Okullar aynı zamanda spor ve kültür merkezleri işlevleri yüklenecek şekilde genişletilmelidir.
- Bölgenin sokakları doğal çocuk parkı görünümündedir; okul dışı saatlerinde çocuklara sosyal mekânlar yaratılmalıdır.
- Bölgede iyi işlediği bilinen kamuya ve sivil topluma ait çocuk merkezlerinin sayısı, ihtiyaç sahibi bütün çocukları kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Benzer şekilde, okul öncesi kurumlar yaygınlaştırılmalıdır.
- Bölgede artan madde bağımlısı çocuk sayısının daha da artmasını önleyici tedbirler alınmalıdır. Madde bağımlısı çocukların tedavi ve rehabilitasyonuna yönelik acil önlemler alınmalıdır.
- Bölgede sayıları yüksek olduğu söylenen fiziksel özürü çocuklara yönelik özel çalışmalar yapılmalıdır.
- Çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, bölge için uygulanan ve uygulanması planlanan sosyal ve ekonomik eylem planlarının bir önceliği olmalıdır.
- Yukarıda belirtilen konularda katkı sunacak projeleri geliştiren sivil toplum kuruluşlarına kaynak aktarılmalı ve bu çalışmaları takip etmek üzere, uzmanların da içinde yer alacağı izleme ve değerlendirme ekipleri kurulmalı ve işlevsel kılınmalıdır.

D. KADINLAR

Kürt Sorunu'nun çözülemeyişinden en fazla etkilenen gruplardan biri de kadınlardır. Bölgelerarası eşitsizliğin etkileri, bölgedeki kadınların üzerinde daha fazla olmuştur. Bölgedeki kadınlar, ülkenin geri kalanında yaşayan kadınlara oranla eğitimden, ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan çok daha az yararlanmakta, eğitim ve çalışma hayatı ile kamu hizmetlerine erişimde yaygın olarak ayrımcılığa uğramaktadırlar.

Son yıllarda bölgedeki kadınlara yönelik aile içi şiddet ve namus/töre cinayetleri konusunda artan bir toplumsal farkındalık bulunmaktadır. Ancak, bu sorunları çoğu kez Kürt toplumunun kültürel ve dini yapısından kaynaklanan 'Kürtlere özgü' sorunlar olarak nitelendiren yaklaşım, namus cinayetlerinin ülke genelinde ve tüm kültürlerde son derece yaygın olduğunu göz ardı etmektedir. Öte yandan, aile içi şiddete odaklanan yaklaşım, bölgede devlet, çeşitli geleneksel yapılar ve birtakım örgütler tarafından yaratılan şiddet ortamı nedeniyle kadınlar üzerinde mevcut olan baskı ortamını görmezden gelmektedir. Oysa bölgede yaşayan kadınlar, genel şiddet ortamından erkeklere oranla daha fazla etkilenmekte, şiddetten korunmak için daha çok eve kapanmaktadırlar.

Çocuklarda olduğu gibi, kadınlar söz konusu olduğunda da, 'Kürt kadınları' gibi genel ve homojen bir kategorinin aslında var olmadığı, farklı sorunları ve ihtiyaçları olan farklı kadın grupları bulunduğu dikkate alınmalıdır. Bölgedeki kadın nüfusuna dönük politikalar üretilirken içlerindeki kırsal/kentli, eğitimli/eğitimsiz, genç/yaşlı gibi ayrımlar mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Öte yandan genç kadınların okullaşma oranında ciddi bir sorun görülmektedir. Zamanında okula gidememiş olan ve halen eğitimlerine dışarıdan devam eden genç kadınlara eğitimde kolaylık sağlanmalıdır. Bu amaçla, ücretsiz ders kitapları verilmesi, kayıt ücreti alınmaması gibi önlemler düşünülmelidir.

Bölgede yaşayan yoksul ve resmi eğitim almamış Kürt kadınları, ayrıca ele alınması gereken bir diğer özel bir gruptur. Kırsalda ve kentte, özellikle orta yaş üzeri kadınların büyük çoğunluğunun Türkçe bilmiyor olması, bu nüfusa dönük temel sağlık, bakım, meslek ve kent yaşamına erişim eğitimleri ile her türlü kamu hizmetinin Kürtçe verilmesinin önemine işaret etmektedir.

Bölgede anne ve çocuk sağlığı büyük risk altında bulunuyor. Hacettepe Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'de bir yılda gerçekleşen 1,5 milyon doğumdan yaklaşık 342 binini Doğu ve Güneydoğu Anadolu kadınlar gerçekleştiriyor. Bu 342 bin kadının 206 bini doğum öncesi bakım almıyor, geri kalanların ise sadece 44 bini kamu sağlık olanaklarından yararlanabiliyor. 342 bin kadının 170 bini sağlıksız koşullarda doğum yapıyor. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ayrıca, bebek ve çocuk ölümlerinin ülke genelinde en yüksek olduğu bölgeleri oluşturuyor. Bölgede sıfır yaş ölümler Türkiye'de genelinin yüzde 27'sini, 1-4 yaş grubundaki ölümler yüzde 24'ünü, 5-9 yaş grubundakiler ise yüzde 22'sini oluşturmaktadır.

TÜİK'in 2006 Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine göre, Güneydoğu Anadolu'da 15 yaşın üstündeki 2 milyon 165 kadının ancak yüzde 6'sı iş sahibidir. Köylerden koparılan kadınların kente gelmesiyle birlikte tarım ve hayvancılıkla iştigalleri kesilmiş, bu sebeple işgücü olma vasıfları da sonlanmış. Kadınların işgücüne katılımı, Türkiye genelinde yüzde 25'e yaklaşırken Güneydoğu Anadolu'da yüzde 6,5 ile en alt düzeydedir. Yani, Güneydoğu Anadolu'da her 1000 kadından ancak 65'i emek pazarına çıkabilmekte, geriye kalan 935'i ise işgücü dışında kalmaktadır. Bu veriler göz önünde bulundurularak, kadınların ekonomik hayata katılımlarını teşvik etmek ve kayıtlı veya kayıt dışı ekonomide üretimde yer almakta olan kadınların çalışma haklarını korumak üzere bir dizi düzenleme yapılmalıdır. Örneğin, kadınlara yönelik ve kadınların katılımı ile oluşturulacak geçimlik üretim birlikleri kurulması teşvik edilmeli, küçük üretim yapan kadın girişimcilere teşvik sağlanmalı, mevsimlik işçilik, gündelik temizlikçilik, çocuk bakıcılığı, örgü işi gibi kayıt dışı işler yaparak aile ekonomisine katkı sağlayan kadınlara özel bir düzenleme yapılmalı ve bu kadınların sosyal güvenceleri sağlanmalıdır.

4320 sayılı "Ailenin Korunmasına Dair Kanun", devlete şiddete uğrayan kadınları zaman kaybetmeksizin şiddet ortamından uzaklaştırma ve güvenceye alma sorumluluğu yüklemesine rağmen, kamu yetkilileri uygulamada ölümcül hatalar yapabilmektedirler. Bölgede aile içi şiddete maruz kalan kadınlara yönelik bağımsız sığınma evlerinin ve Kadın Danışma Merkezleri'nin açılmasının desteklenmesi, öncelikle atılması gereken adımlar arasında sayılabilir. Öte yandan, sığınma evleri oldukça önemli olmalarına rağmen, bu evlerde sınırlı bir süre kalan kadınların daha sonra dışarıdaki hayata adapte olmaları oldukça zordur. Sığınma evinden ayrılan birçok kadının şiddet gördükleri ortama geri dönmeleri, ekonomik bağımsızlıklarına kavuşamamalarından kaynaklanmaktadır. Şiddet gören kadınlar özelinde yapılması gerekenlerden bazıları şunlardır:

- 2006/17 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nin uygulanması yönünde adımlar atılmalıdır.

- 4320 sayılı yasanın kapsamı ve adı değiştirilmeli, yasanın kadınları aile içi şiddette karşı koruması sağlanmalıdır.
- Özellikle bölgede işlenen namus/töre cinayetlerini ihbar edenlerin 'tanık koruma' programından faydalanması için hassasiyet gösterilmelidir.
- TCK'daki namus cinayetlerine uygulanan haksız tahrik indirimi uygulaması, namus cinayetlerini korur niteliktedir. Bu uygulamaya son verilmeli, namus cinayetlerinde de töre cinayetlerine uygulanan müebbet hapis uygulanmalıdır.
- Yönetim erki kadın haklarının korunması, kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda siyasi irade göstermelidir.
- Yargı erkinin kadına yönelik şiddet konusundaki koruyucu ve hoşgörülü tutumunu terk etmesini sağlayıcı önlemler alınmalıdır.
- Hâkimlere, savcılara, emniyet yetkililerine ve şiddete uğrayan kadınların ilk başvurusunu alan karakol görevlilerine toplumsal cinsiyet eğitimi verilmelidir.
- Sığınma evlerinden ayrılan kadınlar, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun inisiyatifinde işverenlere yönlendirilmeli, kimlikleri gizli tutulmalı ve 50'den fazla işçi çalıştırma kapasitesi olan işyerlerinde bu kadınlar için belirli bir kontenjan ayrılması sağlanmalıdır.

E. MEVSİMLİK İŞÇİLER

Büyük çoğunluğu zorunlu göç mağduru olan mevsimlik işçilerin de ayrı bir kategori olarak ele alınması ve sorunlarının çözümü için özel politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

Çalışma mevsimi yaklaştığında yollara düşen mevsimlik işçi aileleri, son derece tehlikeli koşullarda uzun seyahatler yapmaktadırlar. Yılın yarısını yolculuk yaparak ve tarlalarda çalışarak geçiren mevsimlik işçiler, son derece düşük ücretler karşılığında ve oldukça güç koşullarda çalışmaktadırlar. Kavurucu yaz sıcaklarında küçük çadırlarda konaklayan kalabalık ailelerin, temiz içme suyuna erişimlerinin bulunmaması, salgın hastalıklarla karşı karşıya gelmelerine yol açmaktadır.

Hareket halinde oldukları gerekçesiyle Çalışma Bakanlığı'na, kırsal kesimde yaşamadıkları gerekçesiyle de Tarım Bakanlığı'na bağlı olmayan bu nüfus, pratikte devlet tarafından 'yok' sayılmaktadır. Muhatap oldukları tek kurum olan jandarma tarafından takibe alınan mevsimlik işçilerin Tarım Bakanlığı'na bağlanmaları büyük önem taşımaktadır.

Hükümetin mevsimlik işçilere yönelik atması gereken bazı acil adımlar şöyle sıralanabilir:

- Sorunun çözümüne dönük hak temelli bir mevzuat geliştirilmelidir.
- Çocukların, geçici süreliğine de olsa, buldukları yerlerde eğitim görmeleri sağlanmalıdır.
- Alternatif olarak, mevsimlik işçilik yapan ailelerin çocuklarını devamlı ikamet ettikleri şehirlerde bırakmalarını sağlamak üzere bir program geliştirilmelidir. Bu amaçla, mevsimlik işçilik yapan ailelerin geride bırakacakları çocuklarının barınma ve eğitim ihtiyaçları karşılanmalıdır.
- Mevsimlik işçilere geçici sağlık hizmetleri götürülmelidir.
- Bu nüfusun genel yaşam şartları iyileştirilmeli, sosyal yaşam ihtiyaçları giderilmelidir.
- Valilikler tarafından işverenlerin ihtiyaçları tespit edilerek talebe uygun sayıda mevsimlik iş gücü sağlanmalıdır.
- Gönderilecek iş gücünün boyutu, işçilere yapılacak ödemelerin tutarı, işçilerin ulaşımı gibi konularda verilen kararlarda işçi temsilcilerinin söz sahibi olması sağlanmalıdır.
- Mevsimlik işçilerin çalışma koşullarında ve işverenle ilişkilerinde iş yasaları geçerli kılınmalıdır.
- İşçilerin çalışacakları yerlere güvenli ve ücretsiz ulaşımının sağlanması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

- İşçiler ile valilik arasındaki bağlantıyı sağlayan ve 'ericiler' olarak bilinen aracı kurum denetlenmelidir.
- Mevsimlik işçilerin alacağı ücrete dair bir taban fiyat belirlenmeli, ailelerin yılın yarısında çalışmadıkları ve çocuklarını da çalıştırmak zorunda kaldıkları hesaba katılarak ücretler belirli bir standarda oturtulmalıdır.
- Mevsimlik işçileri istihdam eden işverenlerin çalıştırdıkları işçilere sosyal sigorta güvencesi vermeleri zorunlu kılınmalıdır.
- Mevsimlik işçilerin sendikal hakları güvenceye alınmalı, örgütlenmelerinin önündeki engeller kaldırılmalıdır.

Öte yandan, mevsimlik işçiliğin birçok insan için bir tercih değil, yoksulluğun dayattığı bir zaruret olduğu göz önünde bulundurulmalı, bu önlemlerin sadece geçici ve acil çözümler olduğu dikkate alınmalıdır. Bölgedeki genel yaşam standartlarının iyileştirilmesi, istihdam olanaklarının artırılması ve yoksulluğu azaltıcı tedbirlerin alınması, bölgedeki insanlar açısından mevsimlik işçiliği bir zaruret olmaktan çıkartacaktır.

Bununla birlikte, ülkenin birçok yerindeki üretim koşulları nedeniyle, mevsimlik işçiliğe dönük bir talebin bulunduğu da göz önünde tutulmalıdır. Mevsimlik işçilerin iyi koşullarda çalışmalarının, hak ettikleri insanca muameleyi görmelerinin ve yeterli ücret almalarının sağlanması, bölgenin genel ekonomik durumunun iyileşmesi halinde dahi bu arzı karşılayacak talebin sürmesine yol açacaktır.

VI. Zorunlu göç

Hükümetin Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'ne yaptırdığı 2006 tarihli *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*'na göre sayıları yaklaşık 1 milyon olan zorunlu göç mağdurları,⁶ Kürt Sorunu bağlamında ayrıca ele alınması gereken özel bir nüfusu teşkil etmektedir.⁷ Kendi istemleri dışında kentlere göç etmek zorunda bırakılan bu nüfusun topraklarından zorla koparılmış olması, yüzyıllar boyunca köylerinde geliştirdikleri yaşamlarını altüst etmiştir. Bir milyon civarında insanın hazırlıksız olarak ve aniden kent merkezlerine göç etmek zorunda kalması, göç alan yerleşim merkezlerinin altyapısını, ekonomik yapısı ve işleyişi ile sosyal dokusunu da bozmuştur. Bu süreçte devlet, mağdurların barınma, istihdam, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya ve bu büyük nüfusu hazırlıksız bir şekilde idame etmek zorunda kalan kentlerin sorunlarını çözmeye yönelik hiçbir önlem almamıştır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktaki gerileme de kente göçü hızlandırmış ve kentleşme oranı, bazı illerde Türkiye ortalaması olan yüzde 70'in bile üstüne çıkmıştır. Bölgede 2000 yılında yüzde 55 olan kentli nüfus, 2007'de yüzde 58'e çıkmıştır. 2000-2007 döneminde nüfusu en yüksek illerden Şanlıurfa, Diyarbakır, Malatya ve Erzurum'da kentleşme oranları yüzde 60-63 iken Batman ve Elazığ'da yüzde 72 olmuştur. Hızlı kentleşmeye karşın, bölgedeki kent altyapıları yetersiz, işsizlik çok yüksektir. Bölgenin başlıca sorunu haline gelen kent yoksulluğu, yoksullukla mücadele programlarında dikkate alınmalıdır.

TESEV'in saha araştırmalarına dayalı çalışmalarında zorunlu göçe dair ayrıntılı tespit ve çözüm önerileri bulunmaktadır.⁸ Aşağıda yer alan tespit ve öneriler, Kürt sivil toplum temsilcileri, yerel yöneticileri, aydınları ve siyasetçileri tarafından geliştirilmiştir.

A. KORUCULUK

Köy korucularının geçmiş yıllarda pek çok hukuk dışı keyfi uygulamaya girişerek insan hakları ihlallerine yol açtıkları, hatta çeşitli suçlara karıştıkları bilinmektedir. Halen, bölgede görev yapmakta olan korucuların genel nüfusa ve özellikle kadınlara yönelik yaygın olarak suç işledikleri dile getirilmektedir.

Koruculuğun tasfiye edilmesi ve köyünü terk etmek zorunda kalmış veya bırakılmış vatandaşların köylerine geri dönüşlerinin ve bildikleri alanlarda üretime yeniden katılmalarının sağlanması gereği konusunda Kürtler arasında açık bir görüş birliği bulunmaktadır. Bunun nedeni, korucuların bazı bölgelerde boşaltılmış köylerde işgal ettikleri arazi, bağ ve bahçeleri yıllardan beri kullanmakta ve bu nedenle de geri dönüşün önünde şu anda önemli bir engel oluşturmakta olmalarıdır.

6 1986–2005 döneminde Olağanüstü Hal altında yönetilen 14 ilden “güvenlik nedenleriyle göç eden nüfusun tahmini büyüklüğü” 953.680 ile 1.201.200 arasındadır. Hacettepe Üniversitesi Raporu, s. 61.

7 1997 yılında TBMM'de kurulan Göç Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı raporda, zorunlu göçün ve yarattığı sonuçların özel niteliği vurgulanmıştır. Resmi niteliğe sahip olması ve bu konuda yapılan ilk araştırmalardan biri olması raporun önemini artırmaktadır. Bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırmaları Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*, Tutanak Dergisi 53, Dönem 20, 1998.

8 Bkz. Kurban, Dilek, A. Tamer Aker, Ayşe Betül Çelik, H. Deniz Yüksek, Turgay Ünal, 'Zorunlu Göç' ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın Yeniden İnşası, TESEV Yayınları, 2008, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/zorunlu%20goc.final.pdf. Ayrıca, bkz. Kurban, Dilek, A. Tamer Aker, Ayşe Betül Çelik, H. Deniz Yüksek, Turgay Ünal, *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri*, TESEV Yayınları, 2005, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/DEMP/TESEV_UYE_Grubu_Raporu.pdf.

Resmi rakamlara göre, Türkiye’de halen 57.174’ü geçici, 12.279’ü gönüllü olmak üzere yaklaşık 70.000 köy korucusu bulunmaktadır.⁹ Hükümet, gerek AB’ye, gerekse Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi’ne, koruculuğu kısa vadede kaldırmayı taahhüt etmiş bulunmaktadır. Bu taahhüt yerine getirilmediği gibi, Mayıs 2007’de Köy Kanunu’nda yapılan bir değişiklikte hükümete 60.000’e kadar yeni korucu alımı yapma yetkisi verilmiştir.¹⁰ Son dönemlerde basında, bölgede yeni korucu kadroları açılmak istendiğine dair haberler yer almaktadır.

Öte yandan, Mayıs 2007 tarihli yasa değişikliği ile geçici köy korucularına sosyal güvenlik verildiye de, ‘gönüllü korucular’ olarak adlandırılan ve devletten maaş almayan kesim, hâlâ sosyal güvenlikten yoksundur. Dolayısıyla koruculuk sistemi kaldırılırken, aynı zamanda korucuların kişisel güvenlik ve istihdamları açısından geleceklerinin planlanması da gerekmektedir.

Bu nedenlerle:

- Koruculuk sistemi bir an önce kaldırılmalıdır.
- Koruculuğunun kaldırılmasının ardından eskiden gönüllü ve geçici korucu olarak görev almış olan kişiler silahsızlandırılmalıdır.
- Koruculuğunun kaldırılmasının ardından eskiden gönüllü ve geçici korucu olarak görev almış olan kişiler eğitim, güvenlik, köylerin yeniden inşası ve ormancılık gibi hassas alanların dışındaki sektörlerde istihdam edilmelidirler.
- Gönüllü ve geçici köy korucularına dönük sosyal ve psikolojik rehabilitasyon projeleri geliştirilmelidir.

B. KÖYE DÖNÜŞ

Hacettepe Üniversitesi Raporu’nun en çarpıcı bulgularından birisi, zorunlu göç mağdurlarının yarısının köylerine dönmek isteyenlerin almaya hak sahibi olduğu Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) altında verilen aynı yardımlardan habersiz olduğudur.¹¹ Ayrıca, köylerine dönmüş olan göç mağdurlarının yüzde 88,5’i devletten herhangi bir yardım almadıklarını belirtmiştir.¹² İçişleri Bakanlığı ise, 2000–2006 döneminde KDRP altında 57 milyon YTL harcama yapıldığını beyan etmiştir.¹³ Bu harcamaların büyük bir kısmının geri dönen köylerin altyapı ihtiyaçlarının karşılanması için yapılmış olduğu öngörülebilse de, geri dönen kişilerin büyük çoğunluğunun KDRP’den faydalanmamış olması, harcamaların yapılmasında usulsüzlük olabileceği şüphesini uyandırmaktadır.

Köye dönüşün sağlanması için atılması gereken bazı adımlar şöyle özetlenebilir:

- KDRP altında verilen aynı yardımlar, nakdi yardımlarla desteklenmelidir. Yardımlar, köylerine dönen mağdurların göç öncesi yaşamlarını yeniden kurabilmelerini sağlayacak ölçüde artırılmalıdır.
- KDRP altında verilen yardımların kimlere, nasıl ve ne miktarda ulaştığına dair kriterler şeffaf, belirgin ve öngörülebilir olmalı, yardımlar ihtiyacı olan herkese ayırım yapılmaksızın ulaştırılmalıdır.
- KDRP altında bugüne dek verilmiş olan yardımlara dair bilgiler kamuoyu ile paylaşılmalıdır.
- Valiliklerin ve kaymakamlıkların KÖYDES kapsamında yaptığı harcama ve yardımların yerine ulaşip ulaşmadığına dair şüpheleri ortadan kaldırmak üzere, bu politikaların uygulamasına dair şeffaf ve ulaşılabilir bilgiler kamuoyu ile paylaşılmalıdır.
- Köylerine geri dönen veya dönmek isteyen mağdurların yeniden üretime geçebilmelerinin sağlanması için hayvancılık ve tarım alanında üretime dönük devlet yardımları yapılmalıdır.

9 a.g.e., s. 76.

10 Resmi Gazete, “Köy Kanununda ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”, No. 5673, 27 Mayıs 2007, 26450, 2 Haziran 2007.

11 Hacettepe Üniversitesi Raporu, s. 90.

12 a.g.e., s. 93.

13 Bekir Sıtkı Dağ, “Hükümetin Ülke İçinde Yerinden Edilen Nüfusa Yönelik Politikası ve ‘Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi’ üzerine,” Türkiye’de ve Dünyada Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri başlıklı konferansta sunulan tebliğ, TESEV, İstanbul, 4-5 Aralık 2006.

C. KENTTE YAŞAM

Zorunlu göç mağdurları, yıllara dayalı kazanımlarını bir anda kaybetmiş, kısa zamanda ve hızla yoksullaşmışlardır. Bu nüfus, yıllardır kentlerin varoşlarında işsizlik, yoksulluk ve açlıkla mücadele etmekte, vasıfsız işçiler olarak gündelikçi işlerde çalışmakta, en iyimser ihtimalle işportacılık yapmaktadırlar. Bu grubun büyük çoğunluğu sosyal güvenceden yoksundur.¹⁴ Bölgede ve ülke genelinde kentlerde yaşayan zorunlu göç mağdurlarının özel sorunlarının çözümüne dönük atılması gereken bazı adımlar şu şekilde sıralanabilir:

Bölgede ve ülke genelinde kentlerde yaşayan zorunlu göç mağdurlarının özel sorunlarının çözümüne dönük atılması gereken bazı adımlar şu şekilde sıralanabilir:

- Zorunlu göç mağdurlarının yoğun olarak yaşadıkları mahallelerde yaşanan su, kanalizasyon ve genel sağlık gibi acil sorunların giderilmesi için genel bütçeden kaynak ayrılmalı ve bu kaynağın bu mahallelerde kullanımı zorunlu kılınmalıdır.
- Kentlerde kalmayı zorunlu olarak seçen ya da köyüne geri dönüş yapamayan mağdurlara kira yardımı ve ücretsiz elektrik, su, doğalgaz ulaştırılması gibi konularda pozitif ayrımcılık yapılması düşünülmelidir.
- Bu nüfusa mesleki eğitim ve beceri eğitimi verilmelidir.
- Kişi ve grupların oluşturacağı girişimcilere teşvik, kredi, arsa ve yer tahsisi sağlanmalıdır.
- Bu nüfusa özel sosyal ve psikolojik rehabilitasyon çalışmaları yapılmalıdır.

D. TAZMİNAT YASASI

- ‘Tazminat Yasası’ olarak bilinen 5233 sayılı “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun”a başvuru süresi bir kez daha uzatılmalıdır.
- Yasa kapsamında yapılan başvurulara dair tüm bilgiler kamuoyuna açıklanmalıdır.
- Yapılan başvuruları değerlendiren zarar tespit komisyonlarının, ret kararları başta olmak üzere, kararlarını incelemek üzere idari bir temyiz mekanizması oluşturulmalıdır.
- İçişleri Bakanlığı’nın yasanın ülke genelindeki uygulamasında uyum sağlanması amacıyla geliştirerek komisyonlara ilettiği ilke ve ölçütler kamuoyu ile paylaşılmalıdır.
- Farklı illerde çalışan zarar tespit komisyonlarının kararları arasında tutarlılığın sağlanması amacıyla üst bir mekanizma oluşturulmalıdır.

E. MAYINLAR

- Bölgede sınır bölgelerinde ve kırsaldaki yerleşim yerlerinde bulunan mayınlar ve patlamamış mühimmatlar için uyarıcı levhalar yerleştirilmeli, halka dönük bilgilendirmeler yapılmalı, özellikle çocuklara ve okuma-yazma bilmeyen nüfusa yönelik resimli eğitim verilmelidir.
- Hükümet, Türkiye’nin 1 Mart 2004’te taraf olduğu Birleşmiş Milletler “Anti-Personel Mayınlarının Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme” (Ottawa Sözleşmesi) altındaki yasal yükümlülüklerini yerine getirmelidir.
 - 1 Mart 2008 tarihi itibarıyla temizlenmiş olması gereken 2.970.000 mayın stokunun imha edilip edilmediği kamuoyuna açıklanmalı; imha işlemi hâlâ yapılmamışsa, bu yükümlülük derhal yerine getirilmelidir.
 - 1 Mart 2014’e kadar toprağın altında bulunan yaklaşık 1 milyon mayın temizlenmelidir.
- Bugüne kadar Mardin-Suriye hattında sadece 316 dönüm (31 hektar) arazi temizlenebilmiş ve temizlenen bu araziler, yıllardır bunun sıkıntısını çeken bölge halkına değil, temizlemeyi yapan şirkete işletilmek üzere verilmiştir. Mayınlardan temizlenen kırsal alanlar, derhal topraksız köylülere dağıtılarak tarıma açılmalıdır.

14 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için, bkz. Kalkınma Merkezi, *Zorunlu Göç ve Etkileri – Diyarbakır, Diyarbakır, Haziran 2006*, <http://www.kalkinmamerkezi.org/images/kitap/t%FCrk%E7e%201.pdf>.

- Mayın veya patlamamış mühimmatların patlaması sonucu yaralanan veya sakat kalan kişiler, özel bir engelli grubu olarak değerlendirilmeli, onlara yönelik politikalar geliştirilmeli, bu kişilere istihdam, konut, eğitim, sağlık gibi temel haklardan faydalanabilmeleri için öncelik ve ayrıcalık tanınmalıdır.
- Mayın mağdurlarının tedavi edilebilmeleri için bölge hastanelerinde uzman hekim ve gerekli araç-gereçlerin bulunması sağlanmalıdır.

F. ADALETİN TESİSİ

- Zorunlu göç sürecinde meydana gelen yoğun hak ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılmasına dönük adalet beklentisini karşılamak üzere hükümet, insan hakları kuruluşları ve baroların ortak çalışmasıyla uluslararası insan hakları sözleşmelerini esas alan yeni bir yasa oluşturulmalıdır.
- Devlet, Olağanüstü Hal dönemi başta olmak üzere yakın geçmişte Kürtlere dönük hak ihlalleri ve baskı politikaları nedeniyle taşıdığı sorumluluğu kabul ederek geçmişle yüzleşmeli, sorumlular hakkında gerekli soruşturma ve yargılama süreçlerini başlatarak suçluların cezalandırılmalarını ve mağdur edilenlerin uğradığı zararların giderilmesini sağlamalıdır.
- Devlet, genel olarak topluma, özel olarak Kürt halkına yönelik en azından bir özür borcu olduğunu unutmamalıdır.
- Tarafsız, bağımsız bir hakikatleri araştırma komisyonu oluşturulmalıdır.

VII. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi

Dünya artık merkezi yönetimden yerel yönetime; temsili demokrasiden katılımcı yerel demokrasiye geçmektedir. Yerel yönetimler ise, halka en yakın yönetim birimi ve biçimidirler. Tarihi olarak yerel yönetimler, merkezi yönetimlerden öncedirler, demokratiklik potansiyeli bakımından da daha üstündürler. Çünkü bireyin, yönetime gerçekten katılabileceği en uygun düzeyi oluşturmaktadırlar. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, özerkliklerinin artırılması, yerel yönetimler üzerindeki merkezi denetimin en aza indirilmesi konularında başlayan gelişmeler, artık uluslararası belgelerde ve anayasalarda açık biçimde yer almaya başlamış bulunmaktadır. Bu bağlamda yerel yönetimler yalnızca bir hizmet kuruluşu olarak değil, aynı zamanda demokratik siyasi kurumlar olarak yeni işlevler üstlenmektedirler.

Katılımcı demokrasi ile yerel yönetimler arasındaki bağ, sadece Kürt Sorunu'nun değil, Türkiye'nin bütün toplumsal sorunlarının demokratik süreçler içerisinde ve yerinde çözülebilmeleri için belediyelerin güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Hükümet, yakın geçmişte yargı reformu çerçevesinde yapmış olduğu bölgeselleştirme hamlesinin bir benzerini, yerel yönetimler özelinde tekrar edebilmelidir. Gerek yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönündeki toplumsal talep ve ihtiyaçlar, gerekse hükümetin AB'ye dönük yükümlülükleri, yerel yönetimler ile merkezî hükümet arasındaki eşitsizlik ve bağımlılık ilişkisine son verilmesini gerektirmektedir. Bu ilişki, Kürt Sorunu özelinde kamu hizmetlerinin bölge halkına ulaştırılmasını engellemekte, halkta demokratik iradelerinin hiçe sayıldığı duygusunu yaratmakta ve devlete ve hükümete yönelik güvensizliği pekiştirmektedir.

Merkezi hükümet ve yerel yönetimler arasındaki bağımlılık ilişkisi, Kürt Sorunu özelinde yerel yönetimler arasında bölgesel bir eşitsizliğe de yol açmaktadır. Nüfus başına merkezden yerel yönetimlere aktarılan kaynaklar illere göre incelendiğinde, batının büyük illerine aktarılanlar Türkiye ortalamasının çok üstünde iken Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerine aktarılanların ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü ve TÜİK Nüfus Sayımı verilerine göre, 2007'de doğu illerinde kişi başına alınan yerel idare harcaması 250 YTL iken, kişi başına yerel yönetim harcaması Kocaeli'de 1.080, Ankara'da 1.019, İstanbul'da 929 YTL olarak gerçekleşmiştir. Diyarbakır ise 312 YTL'lik harcama ile çok gerilerde kalmıştır.

- Yerel ihtiyaçları iyi bilen il genel meclislerinin yetkileri artırılmalıdır.
- Belediyeler Kanunu altında yerel yönetimler üzerinde kurulan denetim mekanizması AB Kopenhag Kriterleri doğrultusunda düzenlenmelidir.
- Merkezi hükümet yerel yönetimlere dönük merkezîyetçi politikalarını terk etmelidir. Bu yapılırken sadece hizmet ve sorumluluk devri ile yetinilmemeli, gerekli yetki devri ve kaynak aktarımına ilişkin düzenlemeler de yapılmalıdır.
- Valiliklerin belediyeler üzerinde oluşturduğu vesayet sona erdirilmelidir.
- Yerel yönetimlerin mahalle düzeyindeki temsilcileri olan muhtarların siyasi baskılara uğramaksızın hizmet verebilmeleri sağlanmalıdır.
- Türkiye'nin daha demokratik bir biçimde ve yerelden yönetimi için yeni bir idari yapılanma geliştirilmelidir. Bu amaçla, örneğin, her bölgenin illerinden nüfusları oranında belirlenecek sayıda seçimle gelen temsilcilerden oluşan bölge meclisleri kurulması düşünülebilir.

- Yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliğe sahip olmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.
- Bölgede çatışmalı sürecin kentlerde yarattığı tahribatı gidermek üzere bölge belediyelerine ek kaynaklar ayrılmalıdır.
- Yerelde mevcut yeraltı ve yer üstü kaynaklarından elde edilen gelirden yerel yönetimlere pay ayrılmalıdır.
- Avrupa Konseyi Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na konulan çekinceler kaldırılmalıdır.
- Yerel yönetimlerdeki hizmetlerde Türkçe dışındaki diller kullanılabilir.
- Eğitim, sağlık ve yerel güvenlik hizmetlerinin yerel yönetimler eli ile yürütülmesi sağlanmalıdır.
- Yerel yönetimleri güçlendirmek adına mahalle ve kent meclislerinin oluşturulması için yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Raporu yazanlar ve raporun yazımına katkıda bulunanlar

RAPORU YAZANLAR

Yılmaz Ensarođlu, *İnsan Hakları Ortak Platformu (İHOP)*
Dilek Kurban, *TESEV*

RAPORUN YAZIMINA KATKIDA BULUNAN TESEV MENSUPLARI

Etyen Mahçupyan
Elif Kalaycıođlu
Serkan Yolaçan
Erkinalp Kesikli
Erdem Aydın

RAPORA BULGU, GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİ İLE KATKIDA BULUNANLAR*

Abdullah Karatay, *Sosyal Hizmet Uzmanı, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK)*
Ahmet Zirek, *Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliği (GABB) Başkan Danışmanı*
Fazıl Hüsnü Erdem, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Galip Ensariođlu, *Demokrat Parti (DP) Diyarbakır İl Başkanı*
Habip Demirhan, *GABB Dış İlişkiler Koordinatörü*
Handan Çoşkun, *Sosyal Danışman*
Hanifi Eren, *Ziraat Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Üyesi-Diyarbakır Şubesi; Kentsel Kırsal Kalkınma ve Sosyal Hizmet Derneği Başkanı*
S. Haşim Haşimi, *Diyarbakır Eski Milletvekili*
Abdullah Sessiz, *Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi*
Mehmet Kaya, *Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı*
Meral Danış Beştaş, *Avukat, Diyarbakır Barosu*
Mustafa Sönmez, *İktisatçı*
Mesut Azizöđlu, *Diyarbakır Eczacı Odası Genel Sekreteri*
Nazan Üstündađ, *Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü*
Necdet İpekyüz, *Diyarbakır Tabip Odası Eski Başkanı*
Neriman Dinçkan Yılmaz, *Umut Işığı Kadın Kooperatifi*
Nurcan Baysal, *Kalkınma Merkezi Derneği Başkanı*
Ömer Serdar Kaplan, *Avukat, Diyarbakır Barosu*
Reyhan Yalçındağ, *İnsan Hakları Derneği (İHD) Genel Başkan Yardımcısı*
Selahattin Çoban, *İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUMDER)*
Serhat Eren, *Avukat, Diyarbakır Barosu*
Sertaç Bucak, *Siyasetçi*

* Bu başlık altında isimleri belirtilen kişiler, rapora yaptıkları katkıları uzmanlık alanları dâhilinde kişisel olarak yapmışlardır. Dile getirdikleri görüşler, bağlı buldukları kurumları bağlamamaktadır. Bununla birlikte, rapora katkıda bulunan kişilerin görüşleri raporun tümüyle örtüşmeyebilir.

Sezgin Tanrikulu, *Avukat, Diyarbakır Barosu Eski Başkanı*
Şahismail Bedirhanođlu, *Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Derneği (GÜNSİAD) Genel Başkanı*
Şehmus Ülek, *Avukat, Şanlıurfa Barosu, MAZLUMDER Eski Genel Başkan Yardımcısı*
Şemsa Özar, *Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü*
Vahap Coşkun, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Zekeriya Aydın, *Avukat, Batman Barosu*
Zozan Özgökçe, *Van Kadın Derneği (VAKAD) Üyesi*